

AKŞEMSEDDİN (792-863/1390-1459)

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ

Asıl adı Şemsu'd-dîn Muhammed ibn Hamza olan, fakat Akşemseddîn veya sadece Akşeyh olarak meşhur olan bu büyük Osmanlı mutasavvıfı, 792 H., 1390 M. târihinde Şam'da doğdu. *Avârifu'l-Me'ârif* yazarı Şihâbu'd-dîn Sühreverdî'nin torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Baba tarafından nesebi, Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanır. Henüz yedi yaşında bir çocuk iken, babasıyla birlikte hicret edip Anadolu'ya gelmiş ve o zaman Amasya'ya bağlı olan, şimdi Samsun'un 50 km. batısında bir ilçesi bulunan Kavak'a yerleşti (797/1396-97). İyi bir tahsilin ardından Osmancık Medresesi'ne müderris oldu. Herhalde 25-27 yaşlarında, içinden gelen önlenemez arzusun seykiyle, mürşid bulmak üzere Fars ve Mâverâünnehir ülkelerine gitti ise de, aradığını bulamadan geri döndü¹.

Onun bu arzusunu bilenler, kendisine Ankara'nın Zû'l-Fadl (Erdemli) köyünde bulunan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisâb etmesini tavsiye ettilerse de o, Hacı Bayram'ın "Tabl (davul) ve nakkare (küçük davul, kudüm), tuğ (sancak) ve alem (bayrak) ile çarşıda ve pazarda dönüp dolaşarak dilencilik yapmasını, mürîdlerine cercilik yaptırmasını kabullenemiyordu.

Oysa Hacı Bayram, bunu dünya malı toplamak için değil, nefsini kırmak ve yoksulların, borçluların ihtiyaçlarını karşılamak için yapıyordu. Ak Şeyh bu niyetini bilemediğinden, Hacı Bayram'a gelmeyip, Zeynu'd-dîn Hâfî'ye bağlanmak üzere Şam'a doğru yola çıkmıştı. Halep kentine geldiğinde gece rü'yâsında, boynuna takılıp kendisini Ankara'ya doğru çeken bir zincirin ucunun, Hac Bayram'ın elinde olduğunu görünce geri döndü, önce Osmancık'a, oradan da Ankara'ya geldi.

Zû'l-Fadl (Solfasıl) köyüne vardığı zaman Hacı Bayrâm-ı Velî, mürîdleriyle birlikte tarlada burçak yoluyordu. Onu gören Şeyh, iltifat etmedi. Ak Şemseddîn, Şeyhin gönlünü kazanmak için mürîdlerle birlikte burçak yolmağa başladı ise de yine Şeyh, ona değer veren bir bakış atfetmedi. Yemek zamanı gelince Şeyh, teknelerle gelen yoğurdu ve bulgur çorbasını mürîdlerine dağıttı, sonra orada bulunan köpeklerin kabına da yemek koydu, fakat Akşemseddîn'e bakmadı ve onu yemeğe dâvet etmedi. Mürîdlerle yemeğe çağrılmayan Akşemseddîn, köpeklerle verilen yemekten yemeğe başladı. Onun bu durumu, Hacı Bayram'ı etkiledi ve: "–Hay köse! Beni yaktın, beri gel!" diyerek onu kendi sofrasına çağırdı. "Zincîr ile zorla getirilen konuğu bu şekilde konuklarlar!" dedi².

Bu söz, Akşemseddîn'in irâdesini güçlendirdi. Hacı Bayram Akşemseddîn'e çeşitli ibâdet, vird, zikir ve riyâzetler verdi. Böylece onun gönlünü

1.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*: 2/299-302

2.Enîsî, *Menâkıb*, s. 130

temizleyip mükâşefe mertebesine ermesini, ma'rifet ve ledünnî ilim kazanmasını sağladı³.

Şeyhin gözetiminde sülûkünü tamamlayan Akşemseddîn, çile çıkarıp icâzet aldı. Mürşidi Hacı Bayrâm-ı Vefî'nin (833 H./1429 M.) vefâtı üzerine onun makâmına postnişîn olduğunda kırk yaşlarında idi⁴.

Hacı Bayram'ın, II. Murad'la görüşmelerinde şeyhinin yanında olduğundan, II. Mehmed'le tanıştı ve dost oldu. II. Mehmed tahta çıkıp İstanbul'u kuşatmak üzere hareket ettiği zaman Akşemseddîn'i ve Akbıyık Sultân'ı da yanına aldı.

Öğütleriyle ve moral veren, fethin yakın olduğunu müjdeleyen mektuplarıyla Pâdişâh'ın moralini güçlendirip zaferin kazanılmasına yardımcı oldu. Kendi oğlundan aktarılan rivâyete göre kuşatma esnâsında Akşemseddîn, çadırına girmiş ve nöbetçiye kimseyi içeriye bırakmamasını emretmişti. Bu yüzden çadıra girmek isteyen fakat giremeyen oğlu, çadırın eteğini kaldırıp bakmış, babasının secde de duâ ettiğini görmüş. Gönülden Allah'a yalvarmakta olan Şeyh Hazretleri, birden doğrulup

“– Elhamdü lillâh, fetih nasîb oldu!” demiş. Gerçekten tam o sırada İslâm askeri, surlardan açılan gediklerden şehrin içine dalmağa başlamış ve İstanbul fethedilmiştir. Fetih'ten sonra da Ayasofya'da ilk hutbeyi okuyup Cuma namazını kıldırıştır.

Pâdişâh, kendisinden Peygamber'in mihmandârı Ebû Eyyûb Hâlid ibn Zeyd el-Ensârî'nin kabrini keşfetmesini ricâ etti, bu maksatla arâzîyi gezen Şeyh, şimdi türbenin bulunduğu yere vardığında “Buradan bir nûr parlıyor. Gâlibâ merhumun mezarı buradadır!” ve eklemiş: “Biraz teveccüh edip o ünlü insanın rûhuyla buluştum. Beni Fetih'ten ötürü kutladı ve ‘Beni küfrün karanlığından kurtardın, yüce Allah sana sevâblı işler versin!’ dedi.”

Pâdişâh Şeyh'in işâret ettiği yere bir işâret dikmek üzere ayrıca Şeyh'i o muntıkaya getirmiş, Şeyh mezarın baş tarafından kazıldığı takdirde iki arşın derinliğe inilince İbrânîce yazı bulunan bir mermer çıkacağını söylemiş. Gerçekten kazılıp da İbrânîce yazılı mermere rastlanınca Şeyhin bu kerâmetine hayranlığından ötürü az daha sendeleyip düşecek duruma gelen Pâdişâh, orada ünlü Sahâbînin üstüne bir türbe ile yanına da bir mescid yaptırmış.

Fetih'ten sonra II. Mehmed, el almak için Akşemseddîn'e geldi. Fakat şeyh, hiç yerinden kalkmadığı gibi Sultân'ın, üç dört kez:

3.a.g.e., s. 130-131

4.Ali İhsan Yurd, Fâtih'in Hocası Akşemseddîn, s. XXII-XXIII.; Emîr Hüseyin-i Enîsî, *Menâkıb-i Akşemseddîn*, İst. 1994, s. 130

–Birkaç gün beni halvete koyup irşâd edesiniz diye size geldim, şeklindeki ısrarlı sözünü de kabûl etmedi. Bunun üzerine Sultân:

–Bir Türk, bir kez söylese kabul edip onu halvete sokarsın. Ben sana nice söylemiş iken sözümü kabul etmezsin! deyince Şeyh:

–Tasavvuf şeyhlerinin halvetinde öyle büyük lezzet vardır ki onu alanların gözünde dünyânın hiç değeri kalmaz. Saltanatı bırakıp gezgin olurlar. Böyle olunca da âlemin düzeni bozulur. Bu yüzden hepimiz, buna sebep olduğumuzdan dolayı Allah'ın gazabına uğrarız! diyerek Sultan'a öğütler verdi⁵.

Sultân'ın, dostlarıyla birlikte Eyyüb'e yerleşmesi için tahsîs etmek istediği arâzîyi de kabul etmeyen Şeyh, Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Anadolu yakasına geçtikten sonra oğluna şöyle dediği rivâyet olunur:

“–Konstantîniyye'de, küfrün baskısıyla kalbime ilhâm nurları görünmez olmuştu. Elhamdu lillâh, denizi geçeliden beri tekrar içime feyiz ışıkları doğmağa başladı.”⁶

Rivâyete göre Şeyh İstanbul'dan giderken güzel bir ata binmiş kaba bir adam, selâm vermeden yanlarından gelip geçmiş, bir saat sonra geri dönmüş ve atını Şeyh'e hediye etmiş. Şeyh, oğluna, atı alıp kendi bindiği atı adama vermesini emretmiş.

Bunun nasıl böyle olduğunu soran oğluna demiş ki:

– Âlîcenâb, zengin bir kişi, kendisine yıllarca hizmet etmiş olan bir uşağının, ufak bir isteğini reddeder mi?

– Etmez, demiş oğlu.

Şeyh:

– İşte bu fakîr kul da otuz yıldır, sırf rızâsını kazanmak için Rabbime hizmet etmekteyim. Şu atı görünce içimde ona karşı bir eğilim duydum. Bu arzumu bilen Efendim (Allah Taâlâ Hazretleri), o adama, atını bana bağışlamasını ilhâm etti, demiş⁷.

Beypazarı'na gidip orada bir mescid ile bir değirmen yaptırdı. Fakat halkın çevresine toplanmasından ötürü şöhretten sıkılarak Çorum'un İskilip kazâsında, Kösedeği yöresindeki Evlek köyüne çekildi. Herhalde fazla rahat etmediği bu köyden de hicret edip Göynük'e yerleşti. Orada da yine bir mescid ve bir değirmen yaptırdı. Hacca da gitti, Hacı Bayram'ın vefâtından

5.Mecdî Muhammed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*: s. 243-244, İstanbul, 1989.

6.*Hadâik*: s. 244-245.

7.*Hadâik*: s. 245-246.

sonra onun halîfesi olarak irşâd görevi kendisine düştü (833/1429-30).

Kendisi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Sultân'ın, gönül almak amacıyla arkasından gönderdiği hediyeleri geri çevirdiği gibi, Göynük'te bir câmi ve tekke yaptırmak önerisini de kabûl etmeyen Şeyh sadece bir çeşme yapılmasına razı olmuş.

Hayâtının sonlarını geçirdiği Göynük'te 863 yılı Rebû'l-âhîrinin sonunda (Şubat 1459) vefât etti.

Eserleri:

Kendisi şer'î ve tasavvufî ilimler yanında tıp ve eczâcılık ilimlerine vâkıf idi⁸. Mecdî Muhammed Efendi, "Âlem-i mânîde tabîb-i ervâh olup marîz-ı maraz-ı dalâlet olanlara dem-i rûh-efzâsiyle cân-bahş olduğu gibi, zâhir-i hâlde dahî, tabîb-i ebdân olup tedbîrât-ı cân-bahş ve ilâcât-ı rûh-efzâsiyle şifâsâz olurlar idi. Hekîm-i âlimin emriyle derd-mendler andan hayât-ı tâze bulurlar idi. Hattâ uşub ve nebâtât, ana nidâ eyleyüp her bir nebât, 'Ben falan maraza nâfi'im' deyû kendünün menfaatini ol Lokmân-ı hikmet-unvân'a lisân-ı hâl ile tekellüm ederler idi" demektedir.⁹

Bu cümlelerin anlamı şudur: O büyük insan, mânâ âleminde ruh doktoru olup ruh veren nefesleriyle sapıklık hastalığına yakalanan kim-seleri şifâyâ kavuşturdukları gibi; görünürde de beden doktoru idi, can veren tedbîr ve tedâvîsiyle hastaları şifâyâ kavuşturur, o bilgin doktorun emriyle hastalar tâze hayât bulurlardı. Hattâ otlar, bitkiler ona seslenip her biri 'Ben falan hastalığa yararlıyım' diyerek hal diliyle hikmet doktoruna hitâb ederlerdi.

Enîsî de, *Menâkıbnâmesinin* 40. sayfasında: "Akşemseddin, kalblerin ma'nevî hastalıkları tedâvî eden bir doktor olduğu gibi, tabb-ı zâhir-(doktorluk)da da hâzîk (yetkin bir kişi) idi. Gezdiği yerlerde ağaçların ve taşların ona seslenip hangi hastalığa iyi geldiklerini söyledikleri anlatılır" demiştir.¹⁰

Rivâyete göre Sultân II. Murâd'ın vezîrlerinden Halîl Paşa'nın oğlu Kazasker Süleyman Çelebi, Edirne'de bir hastalığa yakalanmış; Paşa da oğlunu tedâvî etmek üzere çağırdığı birçok doktor yanında, şeyhi de duâ etmesi için dâvet etmişti. Abdu'r-Rahîm adlı talebesiyle birlikte hastayı ziyârete giden Şeyh Akşemseddîn, doktorları konsültasyon hâlinde bulmuş. Onlara hastalığın ne olduğunu ve hangi ilâcî kullandıklarını sormuş. Onlar da "Falan hastalıktır"

8. Ali İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin, Giriş, s. XXXI; keza bkz. Şekâik, varak: 96b

9. *Hadâik*: s. 241.

10. Ali İhsan Yurd, *a.g.e.*, XXXII-XXXIII.

demişler. Şeyh buna itiraz etmiş:

– Hayır, demiş, bunun hastalığı sersâm(insanı sersemleten bir hastalık)dır. Ona göre ilâç veriniz, demiş.

Bu öneriyi kabûl etmeyen doktorlar, tedâvîden el çekmişler. Şeyh'in hemen sersâm hastalığına gerekli ilâçları getirtip verdiği hasta, kısa zamanda şifâ bulmuş. Tedâvîden sonra:

– Eğer sekip yayılsam, doktorlar, aykırı ilâçlarla bu zavallıyı öldüreceklerdi, demiş¹¹.

Mecdî Muhammed Efendi, Akşemseddîn'in, denediği ilâçları tanıtan bir eser yazmış olduğunu belirtiyor¹².

Tasavvuf alanındaki başlıca eserleri şunlardır:

1. Risâletü'n-Nûriyye: Hakkında dedikodu çıkarılan şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî ve dervişlerini savunmak üzere kaleme aldığı Arapça bir eserdir. Bu eser, merhûm Ali İhsan Yurt tarafından Arapça metni ve Türkçe çevirisiyle birlikte, 1972 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

2. Def'u Matâ'ini's-Sûfiyye: Bazı kaynaklarda "Hallu Muşkilât) olarak anılan bu Arapça eser de, İbn Arabî gibi şathiyyâtı olan mutasavvıfları savunmak üzere yazılmıştır.

3. Makâmât-i Evliyâ: Araştırma konumuzu oluşturan bu eser, devrine göre sade bir Türkçe ile yazılmış, 30 varaklık bir risâledir. Bu Kitâb da merhum Ali İhsan Yurt tarafından, beş nüshası karşılaştırılarak 1972 yılında İstanbul'da yayınlandığı gibi, yine merhûm Ali İhsan Yurt ve Dr. Mustafa Kaçalin'in ortak çalışmasıyla yayınlanmıştır¹³.

Bu Kitâb'ın, bizim ilk inceleme konumuz olan nüshası, Nûr-i Osmaniye Kütüphanesi, yer: 1819, eski sayı 2229, yeni sayı 297.3 = 94.35 numarada kayıtlıdır. Meclî Muhammed Efendi, bu risâleyi okuduğunu söylüyor¹⁴.

Bizim bu eserle tanışmamızın öyküsü ise, 1972 yılından 9 yıl önce başlamıştır. Şöyle ki:

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin dördüncü sınıfında bulunan arkadaşım Nafi Erdoğan –Bendeniz henüz o zaman aynı fakültenin üçüncü

11.Hadâik: 240

12.Hadâik: 246

13.Akşemseddin, Hayâtı ve Eserleri, Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1994

14.Hadâik: s. 246

sınıfında idim—, Akşemse'd-dîn hakkında bir tez hazırlamakta iken bu Kitâbı İstanbul'dan getirtmişti. Kitâbı birlikte incelediğimiz arkadaşım, orijinalden bir nüsha istinsah ettikten sonra, ilgimi çektiği için ben de orijinal nüshayı ondan emâneten alıp bir nüsha istinsâh eyledim.

Asıl nüsha otuz varaktan ibarettir. Varak 14.5x23.5 boyutundadır. Yazı alanı: 8.5x14.5 eb'âdındadır. Çerçevelerin içi altunla hellenmiştir. Besmele'nin üstüne, sûre başlarında bulunan, altun suyu ile gayet güzel işlenmiş süslü çerçeve vardır. Birinci varakın (a) kısmında kütüphanenin damgası, onun altında altunla 2229 yazısı, yazının altında, içinde

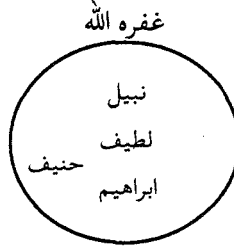
﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ﴾

âyeti ve Pâdişâh'ın tuğrası bulunan mühür, mührün altında da:

« هذا وقف ظلّ الله المخلص والنور اللمع المشخص السلطان ابن السلطان ابو النجيب عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان وفقه الله تعالى في حلّ مشكلات الأنام وجعل ألطفه سائرة علي العباد بالسلام والفقير الحاج إبراهيم حنيف المفلس بالحرمين . »

ibâresi mevcuttur.

Mühür ve içindeki yazı şöyledir:

مقامات أوليا

MAKÂMÂT-I EVLİYÂ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ

(Elhamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn. Va's-salâtu ve's-selâmu alâ nebiyyihî Muhammedin ve alâ âlihî ecma'în. Şükr ol Allah'a kim cemî'i âlemün hâlikıdır ve mecmû' yaratılmış ânun mahlûkıdır ve cümle eşyâda ihâtası vardır. Ne olduğunu, ve ne olacağını bilir, andan artuk kimesneün hakkı degüldür, he :

şeyde ne varın bilmek. Hakk'un vahdâniyyetini beyân kılmak mahlûk olanun elinden gelmez, kendü zâtı kudretini gine kendü(sin)den artuk kimesne bilmek mümkün degüldür. Ammâ her kul ki geldi kendü tâkati irdügünce kim ezelden kismet idi, ol kadar ilm zuhûra getürdi, andan artuk nesne zuhura getürmedi, eger evliyâdur ve eger enbiyâdur hemân ezelde kismet olandır kim Levh üzeri(sin)deki nakşa nazar ider âlim olur, kitâb kılır ânun için kim her velî Hakkun kemâl-i kudretini beyân kılmak için vücûda gelmişdür. İmdi her kişi kendü üzeri(si)ne farz olan kulluğu yerine getürmese nâkıs olur. Pes lâzımdır kim her velî dahî ne mikdâr ilme âlim oldu-y-ise zikr ide. Egerçi Hakkun ilminün nihâyeti yoktur kim şerh-ü beyân oluna.)¹⁶

Müellifu hâzâ'l-Kitâb Muhammed ibn Hamza navvarallâhu kabrehû eyidür ki: Günlerde(n) bir gün oturup ilme meşgûl olmuş idim. Nâgâh (ansızın) gözlerüme uyhu geldi. Melûl olup (üzülüp) eyittüm (dedim) ki: "Yâh İlâhî, bu gaflet nedür kim gözlerüm aldı?" deyû dururken gözlerümden yaş revân oldı (aktı), yattım. Henüz gözüme uyhu gelür gelmez iken Resûl Hazretini Aleyhisselâm (selâm ona) gördüm ki birkaç velîlerle geldi, eyidür kim: "Ey Muhammed ibn Hamza, âşıkısan ma'sûka vâsıl ol. Şol yaş ki gözleründen revân oldı, biz ânı dergâh-ı ülûhiyyete arz eyledik. Var imden gerû sana berât-i müselleme verdük" deyû buyurur. Ammâ ol bile (beraber) olan velîler hicâbla (utanarak, edeble) dururlar. Aralarından bir uzun boylusu eyidür:

"-Yâ Resûlallah, Muhammed ibn Hamza'ya evliyâullah(ın) gördüğü makâm(lar)ı gösterün!" dedi.

Andan Resûl Hazreti, mübârek elini başım üzerine kodi, gözlerümden hemândem hicâblar ref' oldı (hemen o anda gözümünden perdeler kalktı). Bu Kitâb içinde zikrolan (anılan) makâmları nazar idüp (bakıp) gördüm, hayrân kaldım (gördüğüm makâmlar karşısında kendimden geçercesine şaşkınlık içine düştüm, mest olup kaldım). Resûl Hazretlerinin mübârek ayağına düştüm. Mübârek eliyle başımı kaldırdı. Üç kez işbu lâfızla eyitti kim

«بِلا تَكْلُفِي، بِلا تَكْلُفِي، بِلا تَكْلُفِي»

Beni güçlüğe sokma, beni güçlüğe sokma, beni güçlüğe sokma!" dedi.

Andan bir nice zaman hicâbsız olup yürüdüm ve andan tavr-ı akla geldüm (aklım başıma geldi, uyandım). Bu Kitâbı yazdum. Her söz kim bunda yâd kılmaşam (söylemişim), Levh üzerinde nakşa nazar idüp (Levh-i Mahfûz'a yazılmış olana bakıp) yazmışam. Bir harf ve bir nokta ziyâde yazmamışam.

16.Parantez içindeki kısım, Ali İhsan Yurd ve Dr. Mustafa Kaçalın tarafından yayınlanan "Akşemseddin Hayatı ve eserleri" adlı kitaptan alınmıştır. Makâmât-ı Evliyâ, bu eserin 331-341 sayfaları arasında yayınlanmıştır. Ancak bize göre bu yayında bazı okuma hatâları vardır.

Belki gördüğümün binde birin(i) yazmışam. Zîrâ Resûl Hazreti(nin) gösterdiği makâmlarda(n) makâmlar vardır kim lafza ve ibârete gelmez (kelimelere sığmaz), aklun anda yeri yoktur. Her kimse kim “degüldür” dirse hûd kâfir olur şüphesiz. Ve hem bu Kitâba “Makâmât-i Evliyâ” deyû ad verdüm. On sekiz bâbdur.

Evvelki Bâb (Birinci Bölüm): âlemde mürşid kimdür ve mürîd kimdür ve irşâd kimün hakkıdır, ânı bildürür. Bu tarîk, enbiyâdan evliyâyâ kaldı. Pes ma'lûm oldi kim hiç bir velî, mürşidsiz menzile erişmedi. Nitekim Hazret-i Resûl buyurur: “Levlâ murabbî mâ 'arauftu rabbî” ve kemâ kâle'n-nebiyyu 'aleyhi's-selâm: “*Men lâ şeyhe lehû lâ dîne lehû*” Mürebbîm olmasaydı, Rab-bimi bilemezdim. Nitekim Peygamber Aleyhisselâm: *Şeyhi olmayanın dini yoktur*” demiştir¹⁷

Ey tâlib-i Hak! Bil kim mürşid şol kişidir kim her şeyde kendi vücûdunu görmüştür. Bir makâma erişmiştir kim kendüden artık âlemde hiç bir şeyin vücûdu olmaya ve her şeyde tasarrufu (yönetimi) ola. Mürşid bu sıfatlu kişidir.

Mürîd dahî şol kişidir kim cemî'-i berzâhı kat'etmiş (bütün berzâh âlemini yürüyüp geçmiş) ola. Hiç bir makâm olmaya kim anı görmemiş ola. Meger şol makâm kim makâm-ı kutbiyyetdür, hemân ol kalmış ola. Mürîd bu makâmlu kişidir¹⁸. Âlemde mürşid birdür ve mürîd dahi birdür. Ammâ anlar kim makâm-ı irşâda kadem (ayak) basmadan irşâd iderler, ‘Meşâyihüz’ dirler; her birinin mürîdleri vardır. ‘Falan şeyh falan mürîdi irşâd itti’ derler, bunların hakkında eger bizden suâl olunursa (sorulursa) (biz eyidürüz kim Hak Taâlâ dergâhında bunlar şermsârdurlar (Allah katında utanmazdırlar). İşbu Hadîs-i Kudsî naklince kim Hak Taâlâ buyurmuşdur:

﴿أُولَآئِیْ تَحْتَ قَبَابِیْ لَا یَعْرِفُهُمْ غَیْرِیْ﴾

Yâni Hak Taâlâ buyurur kim: **Benim kubbem altında velîlerim vardır kim benden artık kimse bilmez.**¹⁹ Hak Celle Celâluhû bilir. Pes öyle olsa ma'lûm oldi kim bu ‘Mürşidüz’ deyu da'vâ edenler Hak Taâlâ dergâhında şermsârdurlar. Ânınçün kim Hak Tâlâ Hazretini her şeyde ayne'l-yakîn hâzır bilmezler ve kendü vücûdlarının hakikatini kemâ huve hakkuhû (gereğince)

17. Açık, seçik uydurmadır. Hâşâ Peygamber böyle bir söz söylememiştir. Zaten benim baktığım nüshada bu uydurmalar yoktur.

18. Şeyh bu iki paragrafta şunları söylemek istiyor: Mürşid, her şeyde kendi varlığını gören, kendisinden başka bir şey görmeyen kişidir. Bu makamda olan, tek insandır. Mürîd ise bütün geçitleri aşip kutupluk makamı dışındaki bütün makamları gören kişidir. Anlatılan vasıfta mürşid tek olduğu gibi, mürîd de tektir. Ortaya mürşid ve mürîd diye atılanların pek çoğu sahtedir. Çünkü gerçek mürşid gizlidir. Çünkü Allah, onları göstermeyen kubbeler altında saklamaktadır.

19. Bu rivâyetin kaynağını bulamadım.

bilmemişlerdür. Henüz dahi mahcûblardur (perdelidirler). Da'vây-ı irşâd iderler ve kendülerini âlem halkına velî bildürürler. (Eger) Bunlar vilâyete kadem basmış olsalar da'vây-ı irşâd itmezler idi ve kendülerin halk arasında azîz bilüp Hak katından dūr (uzak) olmazlar idi. Bu makâmlu olan kişiler (esahh budur kim velî degüllerdür. Evliyâ katında bunlar) delâllardur. Evliyâ sözünü halka satup kendüleri hoş kişi düşerler ve kendülerini halka velî bildürürler. Bu gâyetten denâettür (bu tür davranış, son derece alçaklıktır). Ehl-i Hak katında bundan ednâ (aşağı) bir mertebe yoktur.

Geldük imdi evliyâ kimlerdür? Evliyâ, şol kişilerdür kim cemî-i âleme mahfî (gizli) olalar. Anlar Allah Taâlâ'nın hazînedârlarıdır. Her ilme âlimlerdür (her bilgiyi bilirler) ve her kişiye kendi dilegünce bulunurlar (kişinin dileğini bilirler ve) kısmetinde ne miktar tasarruf kılınmış ise sarf iderler (o kişinin nasîbi kadar tasarrufta bulunup dileğini yaparlar). Bu âlem halkı (şu dünyânın sıradan insanları), tasarruf kimün elindedür (yönetimin kimin elinde olduğunu) bilmezler. Anınçün kim evliyâ, zamanında bilinmez. Egerçi vücûd-i zâhirîsi gizlu degildür (bedeni görünür) ammâ hakîkati pinhândur (gerçeği gizlidir). Kimesne ânın hâline muttali' olmaz. (Gerçek) Bu halk(ın, yani bu insanların) tasavvur ittüğü (gibi) degıldür. Velî olan kişinin, kimseye ihtiyâcı olmaz. Muhtâc olmayan kişi, hâşâ ki Hak Taâlâ'nın esrârını ve kendünün vilâyetini bu âlem halkına fâş eyleye, yahut âlem halkınun ne miktârı vardur kim bir zerre evliyânun sırrından duya dahî helâk olmaya, esrâr-ı ehlullâha tâkat getüre? Bu emr-i muhâldür, mümkün degildür. (Evliyânın sırrlarını bilmeğe dayanabilen çok az insan vardur. Onların sırrlarını öğrenenler, dayanamaz, helâk olurlar.) Pes hadîs-i sahîh oldur kim bu sıfatlu velîleri Hak'tan gayri (başka) kimse bilmez (vesselâm).

İkinci Bâb (Bölüm): İbtidây-ı vilâyet nedür, ânı bildürür: İbtidây-ı vilâyet evliyâ katında (velîlere göre velîliğin başlangıcı) oldur kim evliyâ, mecmû'-i eşyânın ilmine âlim ola (bütün varlıklar hakkındaki bilgiyi bile) ve dahî Hakk'un sıfatları ile muttasıf ola (Allah'ın nitelikleriyle nitelene). Ve dahî Hak Subhânehû ve Taâlâ, Âdem oğlanların ne vechile terkîb ider ve kanğı eşyânun hâssasındandur gelüp kan ola, Âdem ola? Evliyâullâh âna âlim olur (velîler, hangi varlıkların evrim geçirerek önce kan, sonra insan olduğunu bilirler).

Evliyâ'nun murâdı, ilm-i eşyâyı bilmekten oldur kim terkîb-i insânîyi bile (evliyânın, eşyâ ilmini bilmekten amacı, insanın oluşumunu bilmektir). Amma evliyâ bunu bilmek ile kâmil olmaz, (zîrâ kim Hakk'un kemâli, hemân ilm-i eşyâ degıldür kim ânı bilmek ile kâmil ola.) Hakk'un kemâlinün nihâyeti yoktur kim tamam bilene (Evliyâ, insan oluşumunu bilmekle Hakk'ın yüceliğini tam olarak kavramış olamaz. Çünkü Allah'ın yüceliğinin sonu yoktur ki tam olarak kavranabilsin). Ammâ evliyâ şol makâma yetişür kim kendü vücûd-i

müteayyinesini (ezeldeki taslak varlığını) her şeyde görür, bilür (Velîler, kendi varlıklarının anlamını her şeyde görüp bilecek bir makâma yetişirler). Nitekim (her beşer,) mir'âtta (aynada) kendü vücûdunu görür gibi (aynada kendisini görür gibi kendi varlığının aynası olan bu varlıklarda da kendisini görür). (İşte) Âlem-i ihyâ, evliyâ katında (velîlere göre diriltme, yaşatma âlemi) budur. Ve dahî bu, yigirmi dört sâatte ve yigirmi dört bin nefeste ne kudret zâhir olur, evliyâullah ânı dahî bilür. Bu vilâyete yetişecek vilâyete kadem basar (bu vilâyet rütbesine erişen kimse. velîlik mertebesine ayak basmış olur). (İşte) İbtidây-i vilâyet, evliyâ katında budur kim zikrolundi (velîlere göre velîliğin başlangıcı, bu anılandur).

Üçüncü Bâb (Bölüm): İkinci vilâyet nedür, ânı bildürür: İkinci vilâyet oldur kim ilm-i eşyâyı kat'idüp geçerse ki meşrebi tekâdî kılursa (her şeyden geçmiş bir düzeye gelirse) Rûh-i Muhammedî'ye erişe, ol vakt sâhib-i kudret olur. Yani her tasarruf üzere kâdir olur (her istediğini yapabilir). Bu makâm, enbiyâ katında nübüvvet makâmıdır. (Ammâ velîler katında vilâyet makâmıdır). Nitekim Resûl Hazreti (aleyhisselâm) buyurmuştur:

«علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل»

Yani benim Ümmetim(ün) ulemâsı benî İsrâîl (İsrâîloğulları) peygamberleri gibidir."²⁰

deyu.

(Bu hadîste) Ulemâdan murâd, bu makâmda evliyâdur. Ânın çün kim nübüvvet makâmına bu âlem halkından (ancak) evliyâ yetişür, gayri kimse erişmek mümkün degildir (Burada kasdedilen âlimler, velîlerdür. Çünkü velîlerden başka kimse peygamberlik makâmına yetişemez ve onlara vâris olamaz). Belki vilâyet ve nübüvvet ikisi bir nurdur. Her kaçan kim ol nur, velî vücûdundan tulû' itse vilâyet denilür; ve her kaçan kim nebî vücûdundan tulû' itse nübüvvet denilür (O nur velî vücûdundan doğarsa o kimseye velî, peygamber vücûdundan doğarsa ona da nebî denilir). Ammâ enbiyâya bu nûrun izhârı farz olmuştur, evliyâ katında mümteni'dür (peygamber, bu nûru göstermekle; velîler ise gizlemekle yükümlüdürler). Meger kim kuvvet-i câzibê gâlib ola, ol vakt ihtiyârsuz izhâr ide (o zaman elinde olmadan bu tasarruf nûru görünür). Bu sıfatlu meczûblar sâhib-i tasarruflar (bunlar tasarruf yeteneğindedirler). Kutb-i âlemi müşâhede iderler (âlemin kutbunu görürler). Kutb-i âlem (dahî arş üzerinde, Levh-i Mahfûz'da) anlara (nazar ider. Hak

20. *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*: 2/64. İbn Hacer, bunun aslı olmadığını söylemiş ise de Demîrî ve Zerkeşî doğru olduğunu kabûl etmişlerdir. Hadîsi kabûl edenlerden kimi de bu rivâyetin, mu'teber bir kitâbda yer almadığını ilâve etmiştir. Fahr'e'd-dîn Râzî, İbn Kudâme, Esnevî, Bârîzî, Yâfi'î gibi âlimler ise merfû' hadîs olduğu görüşündedirler.

Taâlâ'dan her ne kim emir olsa Levh üzerinde nakş olur. Kutb-i âlem anı okur, bilür kim Hak Taâlâ'dan ne emir olmuştur.) Ol sâhib-i tasarruflar kim kutb-i âlemi müşâhede iderler, kutb-i âlem anlara buyurur, her ne kim âlemde olsa gerektür, ol sâhib-i tasarruflar, ol işleri işleyugiderler (âlemde olacak şeyleri bu tasarruf sâhipleri bilir ve yaparlar).

Bu makâm kim zikrolundi, bu makâmda vilâyetin ikisi dahi tamam olur, makbûl-i dergâh olur. Hak Taâlâ dergâhında kemal kesb ider. Muhibbe ve mürîde nazar ider. Cümle âlem fenâyâ varur olsa ferâğati vardur mâsivâdan kendüyi kat'eder, Hak'tan gayri ile muâmelesi yoktur (Bu makâma erişen kimse, dünyâ yok olsa umurunda değildir. Çünkü onun, Allah'tan başka şeylerle ilgisi kalmamıştır). Ol makâmda hiç bir ahad (kimse) yoktur kim âna 'velîdür', diye. Belki 'dîvâne(deli)dür' dirler ve masrû'dur (sar'alıdır) dirler. Hak Ta'âlâ'nın hazîneleri, anın gibilerde gizlüdür. Her kişiye Hakk'un gençhânesün izhâr itmez (Allah'ın hazînesini göstermez). Meger anlara izhâr ider kim Hakk'un ma'rifeti için vücûda gelmişlerdür (Bu velî, Allah'ın gizli bilgilerini, ancak Allah'ı bilmek için yaratılmış olanlara gösterir).

Dördüncü Bâb: Makâm-ı fenâ'yı bildürür kim ne makâmdur? Makâm-ı fenâ (Fenâ fillah: Allah'ta yok olma makâmı) oldur ki velî olan kişi, cümle berzah'ı kat'itmiş (geçilmesi gereken geçitlerin hepsini geçmiş) ola. Ol makâmda velî, Resûl'ün mübârek rûhuna nazar ider, Rûh'tan zâta müşâhede ve nazar ider (Hz. Peygamber'in rûhundan Allah'ın zâtını görür). Zîrâ, Resûl Hazretinin rûhu Hak Taâlâ'nun zâtına ayna düşmüştür (Hz. Peygamber'in rûhu, Allah'ın aynasıdır). (Velî), Rûh-i Muhammedî'ye nazar ider, fenâ bulur, ol deryây-ı tahkîkte mahvolur. Ol vakit insân-ı kâmil olur. Kendüden geçer, fenâ bulur. Ol deryây-ı tahkîkte seyr ider, ömrü oldukça. (O makâmın) Evveli ve âhiri yoktur. Bu ol makâmdur kim yetmiş bin melâik(e), bilâ keyf-i tecellî (nasıllığı bilinmez bir tecellî ile) evliyânın vücûdundan sâdır olur. Ol makâmda karâr ve sükûn yoktur. Makâm-ı fenâ budur ki zikrettik.

Beşinci Bâb: Hikmeti bildürür. Makâm-ı hikmet, ulûm-i eşyâdan (eşyâyı bilmekten) ibâretdür. Kümmelîn (ermişler) geldiler, ulûm-i eşyâyâ (varıkları bilmekle) meşgul oldular. Her eşyânın terkîbâtın düzdüler (varlıkların yapısını incelediler), her biri bir türlü ilim zuhûra getürdiler. Nitekim Lokmân Hekîm, hikmet zuhûra getürdi, bâkî hükemâ (diğer bilim adamları, filozoflar) dahi geldiler, andan istihrâc eylediler (onun hikmetinden çeşitli bilgiler çıkardılar). Lokmân Hekîm, hemân ilm-i eşyâyâ âlim oldu, andan ilerü dahî bir makâma kadem basmadı (Lokman Hekîm, yalnız eşyâ bilgisine vâkıf oldu, fakat ondan ilerisine ayak basmadı). Ânınçün ki (şundan dolayı ki) meşrebi (potansiyeli) heman ol kadar idi. Andan ilerü meşrebi tekâda itse geçse nübüvvete kadem basar idi (eğer o, bu mertebeyi geçmiş olsa, peygamberliğe ayak basardı). Ve dahî Lokman Hekîm'in hakkında ihtilâf vardur, bazıları katında nebîdür, Cebrâîl

(kendisine) nâzil olduğu (indiği) için; bazıları katında' (nebî) degildir, nübüvvet gelmedüğü için. Ammâ evliyâullah katında henüz mübtedîdür, ânınçün kim ilm-i hikmet ibtidây-ı vilâyettür (bazılarına göre o, peygamber değil, velîdir. Çünkü hikmet, velîliğin başlangıcında erilecek bilgidir). Ve hikmetten murâd olan, ilmi, ihyâ (diriltme ilmi)dür, yani iksîr'dür. Evliyâ katında iksîr oldur kim Hak Taâlâ ölüyü ne vechile diriltür ve diriye ne vechile öldürür; ol makâma âlim olur (evliyâya göre iksir, Allah'ın, ölüleri nasıl dirilttiğini, dirileri nasıl öldürdüğünü bilmektir). Evliyâ katında bu, ibtidây-ı vilâyettür. Bu makâmda evliyâya ğinây-ı kalb (gönül zenginliği) hasıl olur. Ânınçün kim ilm-i iksîr (İksîr bilimi) denildi ve hem keşf-i kubûr (kabirlerde yatanların hallerini görmek) bu makâmda hasıl olur. Evliyâ katında makâm-ı hikmet budur kim zikir olundi.

Altıncı Bâb: Âdem Aleyhisselâm makâmın bildürür ve mazhârı ne mazhârdur (hangi karakterdedir, onu anlatır): Âdem Peygamber'ün mazhârı, mazhâr-ı arz (karakteri, yer karakteri) idi kim arzun küllîsi cem' olduğu yerden (bir araya toplanan arz toprağından) yaratıldı, mecmû-i eşyânın güzîdesi olduğu için Hak subhânehû ve Ta'âlâ Kelâm-ı Kadîm'inde buyurmuştur:

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾

"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklere sundu..."²¹

Yani esmâ-i küllîyi Âdem'e bildürdi, çün kim ismi bildi, gümansuz müsemmâ'nun ilmine âlim oldu (Âdem, isimlerini bilince, bütün varlıkları bilmiş oldu). Zîrâ kim isim hâlî degildir müsemmâ'dan (isimde isimlenen vardır. İsimleri bilen, tüm varlıkları da bilmiş olur). Ve hiç bir şey yoktur kim ismi evliyâya m'alûm olmaya ve hiç bir isim yoktur kim ânun hakîkati evliyâya bilinmeye. Belki aslına nazar edicek mecmû'-i eşyânın hakîkati Âdem'dür ve Âdem'ün hakîkati Rûh-i Muhammedî'dür. Rûh-i Muhammedî'nün hakîkati Hak'tur. Hak Taâlâ her eşyâyı bir tabîat üzere terkîb kılmaı. Zîrâ Âdem'den artuk hiç bir şeyde kâbiliyyet bulunmadı kim zâta mazhâr düşeydi. Terkîb-i Âdem (insanın doğası), zâta kâbil-i mazhâr düşüğü için mecmû'-i eşyânın aslı oldı. Ve Âdem Peygamber'i tabîatı arzî olduğuna sebep, Hakk'un kudretinde bu idi kim Âdem geleydi, geldi, Hak Taâlâ'nun zâtına mazhâr düşeydi, düşdü. Ve sıfâtına mazhâr düşdü ve kesret-i insan zâhir oldı ve Rûh-i Muhammedî'den²² sûret-i Âdem zuhûra geldi, Hakkun birliğini beyân kıldı ve âlem halkına bildürdi, ve Kelâm-ı Kadîm'i zâhir kıldı. Hak Taâlâ Âdem'i âleme getürdüğinden murâd, Resûl Hazretinün mübârek vücûdu mi'râc kılmağı idi ve âlemi nûriyle münevver itmek idi, eyitti vesselâm

21. Bakara: 92/31

22. Orijinalde "Rûh-i Muhemmî" kelimeleri, "Rûh-i Muhammediyye" şeklinde yazılmıştır. Biz bunu müstensih hatâsı kabul ettiğimiz için düzelterek yazdık.

Yedinci Bâb: Ehl-i cezbe (cezbelilerin) makâmlarını beyân ider. Ehl-i cezbe anlardır kim makâm-ı fenâyâ mürşidsiz varurlar. Hak'tan her nesne feyz olur kim, ol demde hicâbsuz bulunurlar, zâtı müşâhede kılurlar [hicâbsız bulundukları sırada Allah'tan herhangi bir şey taşar (bir emir veya iş çıkar)sa Allah'ın zâtını görür ve o anda zuhûr iden emir ve işleri (kaderi) görürler]. Dahî tavr-i akla (akıl düzeyine) gelmezler, ol makâmda hayrân olurlar. Levh-i Mahfûz'a nazar iderler, Levh üzerinde olan hattı (yazıyı) okurlar, remizle (simge ile) türlü türlü sözler söylerler. Ol söyledikleri, olmuşdur, yahut olacakdur. Ol makâmda olan meczûbların remzini tavr-ı akılda olan kimseler anlamazlar kim ne dirler. Zîrâ kim ol makâm, bir makâmdur kim meczûblar her nefeste cümle eşyânun ilmine âlim olurlar. Evveli ve âhiri bulunmaz, ve kendüden gayri kimseden hazz eylemezler. Zîrâ kim bir nihayetsüz deryâyâ gark olmuşlar (boğulmuşlar)dur kim kenarı bulunmaz ve gavvına (dibine) yetişilmezdir. Eger âlem fenâyâ varsa dahî anlara safâ gelür (dünyâ yok olsa dahi onların hoşuna gider), tâ ömürleri oldukça ol makâmda kalurlar. Bu sıfatlu meczûbların irşâdı riyâzet ile ve mücâhede ile degildir, belki irşâdları nazârî (görme ile)dur (bunlar görerek öğrenirler).

Vaktâ ki bir mürîdi irşâd etmelû olsalar ol mürîdin hakîkatine nazar iderler. (Mürîd,) Hak Taâlâ'nun ma'rifetîçün vücûda gelmiş ise bir nazarda kendülerin makâmlarına yetiştirürlür. Eger ma'rifetullah içün vücûda gelmiş değil ise iltifât eylemezler. İ'tikâdı miktârınca himmet iderler ve istediği yerde bulunurlar. Bu gibi mürîde mürîd-i sûrî (görünürde mürîd) derler. Cezbe ehlinün makâmı bu makâmdur kim zikr olundu.

Sekizinci Bâb: Sâhib-i tasarrufların (yönetim sahiblerinin) makâmın(ı) bildürür ve sâhib-i tasarruflar kimlerdür, anı bildürür. Sâhib-i tasarruf dahî iki kısımdur. Kısım-ı evveli, sâhib-i tasarruf-i zâhirîdür (birinci kısım, görünür eşyâda tasarruf sahibidür), kısım-ı sâni sâhib-i tasarruf-i bâtinîdür (ikinci kısım, görünmez, rûhânî tasarruf sahibidür). Ammâ sâhib-i tasarruf-i zâhirî, zâhirde tasarruf iden pâdişâhlardur, tasarruf iderler. Ve sâhib-i tasarruf-i bâtinî yedi velîdür kim bâtin (görünmez âlem)de tasarruf iderler. Anlara 'Yediler', derler. Âlemin yedi iklîmine hükm iderler ve yedi kevâkib (gezegen) dahî bu yedi velînün hükmündedir ve her gün hizmetinde yüz sürerler, mülâzemet iderler. Ol velîler, bu yedi kevâkibe hüküme iderler. Her nice ilim ki sâdir olursa Levh üzerinde nakş olur (yazılır), Kutb-i âlem nazar ider, görür. Bu yedi (sâhib-i) tasarrufa bildürür. Ol gün, ol sâat Hak'tan her ne kim emir oldu ise ol sâhib-i tasarruflar bu yedi kevâkibe hüküm iderler, Hakk'un emrini yerine getirürler. Âlemi nizâm üzere tutarlar. Hiç Tanrı emrinden gayri, bir çöpi bir çöp üzerine komazlar Dâima kutb-i âleme nazar iderler. Kutb-i âlem dahî, Resûl Hazretinün mübârek Rûh-i şerîflerine nazar, ol Rûh'tan zâta nazar eder. Zîrâ kim Resûl Hazretinin rûhu, zâtullah'a ayna düşmüştür (Hz.

Peygamber'in rûhu, Allah'ın zâtının aynasıdır. Resûl'e bakmakla Allah'ın zâtına bakmış olur. (Allah'ın zâtı,) Andan gayri nesneden müşâhede olmaz. Her ilim ki Levh üzere nakş olur, Resûl Hazretinin mübârek rûhundan feyz olur, gelür, âlemde sürülür ve dahi bu sâhib-i tasarruf olan velîler, kâh kâh makâm-ı fenâya varurlar, anda Resûl Hazretinin rûhundan zâta nazar iderler. Derhal gelüp tasarruflarına bi iznillâh yetişürler, vesselâm.

Dokuzuncu Bâb: Makâm-ı kümmelî²³'yi bildürür kim ne makâmdur: Makâm-ı kümmelî ol makâmdur kim ol makâmda olan velîler dâimâ Resûl Hazretinin mübârek Rûhuna nazar iderler. Ol rûhtan kim zât'un âyînesidir, zâtı müşâhede iderler. Leylen ve nehâren (gece ve gündüz) hiç bir lâhza dîdâr'dan hâlî olmazlar. Resûl Hazretinin 'Ehl-i dîdâr' dedüğü, ol makâmda olan velîlerdür. Egerçi bunlar dahî sûretâ sair halk gibi dururlar ve lâkin anlar Hakk'un ancileyin gizlü kullarıdır kim yine Hak'tan gayri kimesne anların ilmine âlim olmaz (onları Allah'tan başkası bilmez). Ve hiç bir kişi anların velîliğün bilmez. Halk içinde pinhân yürürler (kendilerini gizlerler). Anlara 'Ehlullah, efrâd' ikrar ederler (derler). Sıfât-ı eşyâ (eşyanın sıfatları) anlara hicâb olmaz. Yedi kat yerde ve yedi kat gökte anlara gizlü nesne yoktur. Dilerse şarka varur, dilerse garba varur. Göz yumup açmadan fermânda kalmışlara feryâd iderler. Makâm-ı Kümmelî²⁴ budur ki zikr olundu vesselâm.

Onuncu Bâb: Makâm-ı Ma'sûk'u bildürür kim ne makâmdur (Ma'sûk Makâmı'nın ne tür bir makâm olduğunu anlatır): Makâm-ı Ma'sûk, Resûl Hazretinin Rûh-i Şerîf'leri makâmıdır. Zîrâ kim, on sekiz bin âlem ki yaratılmıştır, Hak Taâlâ ol Nûr'un ışıksına vücûda getürdüğü Rûh-i Muhammedî'den ibâretdür. Ve dahî, Hak Taâlâ Hazreti buyurmuştur kim:

﴿لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْاَفْلاكَ﴾

Yani Yâ Muhammed, sen olmayaydun ya Muhammed, elbette yaratmazdım felekleri."²⁵

İmdi ma'lûm oldi ki mecmû'-i âlem, Rûh-i Muhammedî'nin ışıksına yaratılmıştır bu on sekiz bin âlem ve Nûr-i Muhammedî, Hak Taâlâ'nın zât-ı pâkine ma'sûk düşmüştür ve mecmû'-i ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ, Rûh-i Muhammedî'nin nûrundan vücûda gelmiştir. Ve yine ervâh-ı enbiyâ arzulanı kim ol rûhu göreler, Hak Taâlâ Mi'râc gicesi müyesser kıldı, gördiler, murâd hâsıl oldi ve maksûdlarına irdiler (Peygamberler ve velîler, Muhammed'in

23. Benim incelediğim Nûr-i Osmâniye nüshasında makâm-ı küllî olarak geçer. Oysa yayınlanmış nüshada bu makâm-ı kümmelî okunmuştur. İkisi de doğru olabilir. Birincisi, *külli makâm*, ikincisi *tam ermişlerin makâmı* demektir.

24. Nûruosmaniye nüshasında küllî

25. Sağânî'nin dediği üzere hadîs olarak uydurmadır. Ancak *Kesfu'l-Hafâ* sâhibi Aclûnî'ye göre hadîs değil ise de anlamı doğrudur. (*Kesfu'l-Hafâ*: 2/164)

rûhunu görmek istediklerinde yüce Allah, nasîb ettiği Mi'râc yoluyla onu görüp murâdlarına erdiler).

Ve dahî Rûh-i Muhammedî'nin Makâm-ı Ma'sûk olduğuna bir delîl dahî budur kim Hadîs-i Kudsî'de Hazret-i Resûl'ün hakkında vârid olmuştur kim:

﴿ خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِجَلِّكَ وَخَلَقْتُكَ لِجَلِّي ﴾

*"Varlıkları senin için yarattım, seni de benim için yarattım!"*²⁶

deyu. Pes ma'lûm oldi kim Makâm-ı Ma'sûk, Rûh-i Muhammedî'nin makâmından gayri makâm degildir. Ve dahî devr-i vilâyette ol makâm kim Makâm-ı Ma'sûktur, kutb-i âlemden artuk kimesne kadem basmak mümkün degildir. Makâm-ı Ma'sûk budur kim zikr olundi.

On Birinci Bâb: Makâm-ı sülûkü bildürür kim ne makâmdur: Evliyâ katında sülûk dördtür. **Evvel-i sülûk** budur kim her sâlik, kendü vücûdundaki ilme âlim olur ve kendü vücûdunda ne kadar ilim var ise okur, bilir. **İkinci sülûk** oldur kim havâss-ı eşyânun ilmine âlim olur ve her şeyin havâssı (özelligi) nedür, tabîatı (doğası) nedür ve ne derde devâdur, bilir. **Üçüncü sülûk** oldur kim sâlik, ilm-i eflâke âlim olur bu yedi kevâkib nice seyr ider ve fi'li (işlevi) nedür ve isrinde (sonucunda) ne zuhûra gelür, ânın ilmine âlim olur. Ve ol ilmün zevkinden kâh kâh şûrîde (sarhoş, şaşkın) olur, gülüp şâdlıklar ider. Vaktâ kim ol sülûki dahî tamâm eylese dahî ileru makâma kadem basar. Eger sâhib-i meşreb ise. Ve eger sâhib-i meşreb degül ise (meşreb sahibi değilse) ol makâmda kalur. Bu makâm kim zikr olundi, İdrîs peygamberün makâmıdır. Nice velîler bu makâmda kalmışlardır. Bundan ileru berzah (geçit) yoktur ve her velî kim bu berzâhı kat'eylese, geçse sâhib-i kudret (iktidar sâhibi) olur. Bu makâmdan geçmeyen, sahîb-i kudret olmaz. Hemân müşâhede ehli olur.

Dördüncü sülûk budur kim sâlik, ilm-i eflâki ve eşyâyı tamam edicek Arşa nazar ider, bir zaman anda hayrân olur. Arşun azametinden ve heybetinden vâlih-ü dang olur (aklı gider). Kendi vücûd-i zâhirini (dış vücûdunu) bilmez (varlığının farkında olmaz). Ol halde iken yerde midür, yohsa gökte midür (bilmez), mütehayyir olur (bilemez, şaşırıp kalır). Evliyâ katında makâm-ı hayret bu makâmdur. Heman kim hayret (şaşkınlık) tamam olur, Hakk'ın inâyetiyle (yardımıyla) ğinâ bulur (zenginlik rütbesine erer), cemî'-i âlemden ğanî (zengin) olur. Hz. Resûl'ün (sallallâhu aleyhi ve sellem):

«مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»

26.Kaynağını bulamadım. Bir önceki gibi uydurma olduğunda kuşku yoktur.

*"Nefsini bilen, Rabbini bilmiş olur."*²⁷

buyurduğu, ol makâmda hâsıl olur. Nefsi ne mâhiyettür; ve hakîkati nedür, ol vakit bilür. Ol makâmda çok kimesneler vardur kim hayâsından vücûdu libâsın (varlık giysisini) birağub şehîd olur, makâm-ı şühedâyâ yetişür. (Eger suâl vârid olsa kim bu makâmda evliyâ, hayâsından vücûd libâsın niçün çâk eyler (yırtar)? Cevâb budur kim,) Vücûdu libâsın bıraktığına iki vecih vardur. Birisi budur kim ömrü ancak ol kadar olmuş olur. Ve bir vecchi dahî budur kim zâtı tecellî ettükde (gerçek varlığı görüldüğünde) tâkat getüremez, mahvolur. İkisi dahi sahîh kavildür. Âleme gelmekten murâd, hûd ol gün için idi. Ziyâde olsa, hûd zevki dahî ziyâde olurdu. Çün olmadı, ol dahî hoş lillâh, dergâh-ı Hakk'a vâsıl oldu, makâm-ı şühedâyı buldı; bilâ hisâb velâ azâb (hesabsız ve azâbsız olarak şehîdler makâmına erdi).

*Bu ışk ma'rekesi aceb beytu'l-harâmdur kim
Ölen şehîd olur anda öldüren gâzî
(Bu aşk savaşı öyle bir Harem Ev'idir ki,
Burada ölen şehîd, öldüren gâzî olur)*

On İkinci Bâb: Makâm-ı ışk nedür ânı bildürür: Makâm-ı ışk oldur kim evliyâullah, Resûl Hazretinün mübârek nûruna nazar iderler, âşık olurlar, hatâ sözler söylerler, ışk galebesinden. Ve Resûl'ün mübârek rûhunu görürler. Dahî bu makâmda evliyâullah'ın, zülûf ve hâl (ben diye) andıkları oldur (Velîlerin, zülûf ve ben diye andıkları şey, budur) kim Rûh-i Muhammedî'yi ol hüsn ile (güzellikle) görürler. Eger bu âlem halkı Resûl Hazretinin nûrundan bir lem'a görececek olurlar ise mecmûsi (hepsi) helâk olurdu, evliyâullah'tan gayrısı. Ol makâmda bazı evliyâ vardur ki sûret-i zâhir'de (görünür âlemde) hüsn müteallik olur (güzelliğe bağlanır, mecâzî aşka yakalanır). Riyâsız ışk-ı hakîkî didükleri oldur. Her dem ol sûretten nazar ider, müşâhede olur Nûr-i Muhammedî ile lâ ve bel(â) (hayır ve evet) olur, ışk galebesinden. Zîrâ âna Nûr-i Muhammedî'den bir nesne zâhir olur. Ol sûrette kim Rûh-i Muhammedî'nin eseri vardur, –egerçi sûret sâhibi mahbûbdur–, bilmez kim kendü

27. İbn Teymiyye bunun uydurma olduğunu, Nevevî de sâbit olmadığını söylemiştir. Ebû'l-Muzaffer ibnu's-Sem'ânî ise Kavâtı'da "Merfû' hadîs olarak bilinmemektedir. Yahyâ ibn Mu'âz er-Râzî'nin sözü olarak anlatılır." diyor. İbn'l-Ğrs, Nevevî'nin "Sâbit değildir" sözünden sonra şöyle diyor: "Muhyi'd-dîn ibn Arabî gibi mutasavvıfların Kitâblarında bu söz bol miktarda kullanılmıştır. Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'ini şerheden Hocamız, Vâiz Hicâzî, Şeyh Muhyi'd-dîn ibn Arabî'nin, hâfızlardan olduğunu bize söyledi. Bazı arkadaşlar da Şeyh Muhyi'd-dîn ibn Arabî'nin, 'Bu söz, rivâyet bakımından sağlam olmasa da, bize keşif yoluyla sahîh olduğu bildirildi' dediğini anlattılar." Süyûtî bu söz hakkında bir eser yazmıştır. Mâverîdî'nin *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*'inde bu söz, Hz. Âişe'den şu form ile rivâyet edilmiştir: "Peygamber(s.a.v.)e 'Rabbini en iyi bilen kimdir?' diye soruldu. 'Nefsini en iyi bilendir', diye yanıtladı'." (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*: 2/262)

sûretinde ne kemâl zâhir olmuştur. Ammâ müteallik olan (ona bağlanan, onu seven velî) bilür kim bu, ne mazhârdur (Nûr-i Muhammedî'den ne derece büyük pay almıştır), ânınçün ol sûrette ıskbâzlık idüp nâz-ü niyâz eyler. Ammâ evliyâullah'tan bazıları dahi vardur kim zâhiren hüsne nazar itmezler (dış güzelliğe bakmazlar) ve dâima ol Rûh-i Pâk'e nazar iderler, hayrân olurlar. Zîrâ Resûl'ün mübârek rûhuna karşı evliyâullah şûrîde olsalar gerektür. Tâ ki inâyet-i Hak erüp dîdâra müşâhid olalar. Zîrâ Resûl Hazretinin mübârek rûhu, zâtullah'a ayna düşmüşdür. (Allah'ın zâtı,) Andan gayrı nesneden müşâhede olunmaz. Pes öyle olsa bu makâmda evliyâ, namazda çok durduklarına sebep budur kim dünyâ mahbûblarının (sevgililerinin) ıskından âşık olanlar, Mecnûn gibi, Ferhâd gibi meşhurlardur, âşıkları ve ma'sûkları. Ol kim mecmû'-i sultânlarun sultânıdır, mahbûblar mahbûbudur, cemî' ânın hüsn-i nûrundan bir nûrdur, eger Yûsuf Aleyhisselâm hüsnüdü ve eger gayrı sâhib-i hüsnün ola. Hemân nûr, asl-ı Rûh-i Muhammedî'dür. Zât'tan feyz olur (Yani gerek Yusuf'un, gerek başka herhangi bir güzelin güzelliğinin kaynağı, Allah'ın zâtından taşmış olan Muhammed Rûhu'nun bir yansımasıdır. Bütün güzellikler o nûrun yankısıdır). Pes ânun gibi hüsne karşı hayrân olmak, bedî' degildir. Evliyâullah, ol makâmda kalmışlardır. Anlardan her birine dahî "Ehl-i dîdâr" dirler.

Resûl Hazretinin mübârek rûhuna nazar ittikleri için ol makâmda zâta müşâhid olmazlar (doğrudan İlâhî zâtı göremezler). Hemân Hz. Muhammed'in mübârek rûhuna nazar iderler. "Makâm-ı ısk" ânınçün dirler. Evliyâullah, bu makâmda kendüi helâk iderler. ısk ğalebesinden, yahut ğarrâ sözler söylerler. Mansûr'un kendü hakkı degildir, şer'-i Muhammedî'ye münâsib degildir (bu tür sözler söylemek). Resûl Hazretinin rûhundan edeb itmezler. Resûl Hazretinin rûhu, def'aten (hemen) hakikat kılıcıyla (onları) helâk eder, merâtib-i şühedâ bulurlar²⁸.

(Güzelliğin câzibesine kapılıp şer'iate aykırı sözler söyleyen meczûb velîler, Hz. Muhammed'in şer'iatinin kılıcıyla öldürölmek suretiyle şehîdlik rütbesine ermiş olurlar).

On Üçüncü Bâb: Ol makâmı beyân ider ki dört anâsıra (toprak, su, hava, ateş elemanlarına) dört nebî mazhâr düştü kimlerdür. Hak Taâlâ dört unsûr etti (yarattı), her unsûra bir nebî mazhâr düştü. Birisi Âdem peygamber, birisi Nûh peygamber, birisi Mûsâ peygamber ve birisi İsâ peygamberdür. Her biri (bir) unsûra mazhâr düşmüştür. (Bu dört peygamber(in) her birisi bir unsura mazhâr düştigine hikmet bu idi kim) Âdem Peygamber'in kâlib-i ibtidâsı (ilk kalıbı) hâkten (topraktan) halk oldu (rûhi sonradan nefh oldu). (Ammâ) Nûh Peygamber'ün mazhârı âb (su) idi. Mûsâ Peygamber'ün mazhârı nâr

28.Bu bold ile yazılı kısım da basılı nüshada yoktur.

(ateş) idi, İsâ Peygamber'ün mazhârı hevâ idi. Ammâ Hz. Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem dört anâsıra (elemana) dahî mazhâr idi. Vücûd-i zâhirinde dördü bile temâm idi²⁹. Ammâ bu zikrolunan enbiyâ'nın kalıplarına ruh, sonradan müteallik oldu (bağlandı).

Pes imdi Âdem Peygamber'in kâlib-i ibtidâsı hâkten olduğuna hikmet, mazhâr-i hâk olduğudur.

Ve Nûh Peygamber'in hâkinde mâiyyet (sıvılık) gâlib olduğîçün âlemi tûfâna verdi. Zîrâ sâhib-i tasarrufun vücudunda kanğı unsur gâlib olursa ol sâhib-i tasarruf zamanında ana mensûb nesneler zuhûra gelür. (Ol zaman kim sâhib-i tasarruf Nûh peygamber idi, vücûdunda mâiyyet gâlib idi). Anınçün âlemi tûfâna verdi. Eger Nûh, anâsırın dördüne bile mazhâr düşse andan gazab gelmezdi. Çünkü yalnız birisine mazhâr düştü, mâ-bâkîsine mazhâr düşmedüğünden gazaba gelüp âlemi tûfân ile doldurdu. Zîrâ küllî mâ. (su) hükmünde idi, Allah'ın emriyle. Ammâ gayrı anâsıra mazhâr düşmüş olsa duâ kılub, âlemi tûfâna verüp kendüyi âhirette mes'ûl eylemezdi (sorumlu duruma düşürmezdi). Ammâ meşhurdur ki sonra pişman olup istiğfâr eyledi.

Ammâ Mûsâ Peygamber'in mazhârı nâr olduğuna bâis (sebeb) bu idi ki gâyet gazabnâk (kızgın, celâlli) idi. Gazaba gelüp her ne söz ki lisân-ı şerîfine cârî olsa nâriyyeti gâlib idi. Ânınçün gazablu idi. Nübüvvet gelmezden evvel Mısır'da âdem helâk eyledi (Peygamberliğinden önce bir Mısırlıyı öldürmüştü).

Ammâ İsâ Peygamber'in unsûru hevâ idi (İsâ'da hava elemanı baskındı). Zîrâ kim Allah Ta'âlâ kendü azametiyle ânun hakkında "Rûhullâh (Allâh'ın Rûhu)" dedi. Rûh, hevâdan ibâretdür. (Yani nefes dîmektür.) Rûhun vechi çokdur, beyân olsa tatvîl-i kelâm olur (rûhun bütün yönleri anlatılsa söz uzar). Ve hem felekler hisâbınca nâm-ı İsâ'da hevâiyyet (havâlık) galibdür (yani hevâ harfi ziyâdedür. İsâ'nın adında hava harfi fazladır). Bir vecih dahî budur kim vücûd-i İsâ'da hevâiyyet gâlib olduğîçün riyâzet kuvvetiyle felege urûc itti (göğe çıktı). Zîrâ kim vücûdunda siklet (ağırlık) yoğ idi, letâfet var idi. Hevâ latîftür. Hemân kim cisminde hevâ gâlib oldu, felege urûc kıldı. Zîrâ kim hevâ yerde karâr itmez, tâ feleğe yetişmeyince.

29. Basılı nüshada bu noktada şu fazlalık var: "Ânınçün kim bu on sekiz bin âlem, Resûl Hazretinin mübârek vücûdundan vücûda geldi. Bu mecmû'-i âlemin aslı oldi. ve anâsır-ı erba'a dahî ol vücûddan vücûda geldi. Anâsır fer'i oldi. Rûh-i Muhammedî asıl oldi. Asl ile fer' çün kim bir yere geldi, i'tidâl buldı" Nûr-i Osmaniye nüshasında bu kısım, biraz sonra gelmektedir. Bu nüshalar arasında üslûb bakımından da biraz fark görülmektedir. Her iki üslûb da Şeyh'in kendi ifadesine benzediğinden, belki de bu nüshalar, Şeyh tarafından yeniden yazılmış nüshalardır. Bundan dolayı Şeyh, yeni nüsha yazarken bazı tasarruflarda bulunmuştur.

Ammâ “Resûl Hazretinün mübârek cisminde dört unsur dahi itidâl üzre (dengeli biçimde) idi.” dediklerine sebep budur kim Hak Taâlâ, on sekiz bin âlemi Resûl Hazretinin mübârek vücûdundan vücûda getürdi. Resûl’ün mübârek rûhu, on sekiz bin âlemin aslıdur. Pes vücûdu serâyine gelicek itidâlde yer oldu. Ve hiç bir nebînün dört yârî (halîfeleri) yoğ idi. Hemân Resûl Hazretinin var idi. Zîrâ kim ol dört yâr, işâretdür ol beyân olunan enbiyâyâ. Ve dört yârin ilmi, ol dört enbiyâda var idi ve hem dördü dört unsûrun mazhârî idi. Resûl Hazreti bunların dördünün aslı idi. Zîrâ kim dört unsûr Rûh-i Muhammedî’den îcâda gelmiştir. Ol dört unsûr kim vücûda geldiler, ol dört yârdur kim Resûl Hazretine ashâb oldılar.

On Dördüncü Bâb: Makâm-ı Müşâhede’yi beyân ider. Makâm-ı Müşâhede oldur kim, velî olan kimesne Resûl Hazretinün mübârek rûhuna nazar idüp müşâhede kılur. Âlemde her ilim kim Levh üzerinde nakş olmuştur, zâtullâh’tan feyz olmuştur, görür, okur. Ammâ izhâr itmez (söylemez). Meger ol vaktin izhâr ider ki Hak Taâlâ tarafından tecellî gâlib ola. Ol vakit ihtiyârsuz söyler. (Ol makâmda câzibeylen söylenen söz hakdur, gerek şer’-i Muhammedî’ye münâsib olsun, gerekse olmasun. Ol demde evliyâ ma’sûmdur. Ma’sûm olan, hûd ma’zûrdur, üzerine kalem yokdur. Bu makâmda Hak katında evliyânun sevgüsü, şol sîd emer ma’sûmlar gibi ana katında Hak Taâlâ anun gibi sevdiği velîlerden kalemi ref’ itse aceb degüldür. Ve dahi buyurmuştur:

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

“İyi bilin ki Allah’ın velîlerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”³⁰

Yani Hak tebâreke ve Taâlâ’nın velîleri vardır kim üzerlerine korhu ve dahi kaygı yokdur. Ol velîler kim üzerlerine korhu yokdur, ol velîler zikrolundu. Ânınçün kudret izhâr iderler kim korhuları yokdur. Ve dahi anların hakkında Resûl Hazreti “*el-Fakru fahrî*” demiştir.)³¹

Sonra (bunlar) tavr-i akla gelicek (normal akıl düzeyine gelince) istiğfâr ider. Ol halde olan sözde Hak dergâhında ma’zûrdur. Zîrâ ihtiyârsuz söyledüğü Hakk’ın ilminde var idi. Ol söz andan gelecek idi. Her ne kim Allah’ın ilminde vardır, ezelde takdîr olan elbette gelecektir. Meger Rızây-ı Hak olmamış ola. Ol nesne kim rızây-ı Hak ile olmuştur, ol elbette olur. “Olmaz” demek hatâdur. Ne’ûzu billâh, evliyâullah şol kimesnelerdür kim Resûl Hazreti anları fahr edinmiştir.

Evliyâ katında Makâm-ı Kudret budur kim evliyâullah, Levh üzerinde nakş olan hatta âlim olurlar. Egerçi kudret Hakk’ındur (fakat) enbiyâullah

30. Yûnus: 62

31. Parantez içindeki cümleler, basılı nüshadan alınmıştır.

vücûdundan (peygamberler eliyle) zuhûra gelür. Ammâ şimdi Makâm-ı Kudret, evliyânındur. Zîrâ şimdiki eyyâm, devr-i vilâyettür (artık peygamberlik dönemi kapanmıştır, şimdi velîlik zamanıdır. Bundan dolayı Makâm-ı Kudrette velîler bulunmaktadır). Evliyâda sürülen, Resûl Hazretinin nübüvvetidir. Kaçan Resûl-i Ekrem sallallahu 'aleyhi ve sellem saâdetle âhirete intikâl etti. Nübüvvet bi iznillâh vilâyete tebdîl oldu. Hükûm-i nübüvvet tamam oldu, devr-i vilâyet zuhûr etti (velîlik dönemi başladı). Evliyâda sürülen kudret, Rûh-i Muhammedî'nindür. Resûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem Hazretlerinin rûhî kuvveti evliyâda zâhir oldu. Evliyâ, dünyâ arzularından nefsinin ol vakt kat'eder ki Resûl'ün mübârek rûhuna nazar ede. Ammâ âhiret ve cennet arzularından geçmez, tâ ki dîdâra müşâhede etmeyince (Allah'ın cemâlini görmedikçe âhiret ve cennet arzularından geçmez.) (Beyt:

*Kudreti var evliyânun kudreti
Taşa dil virür dilerse kudreti
Mu' cizâtı Mûsâ'nun âhir 'ayân
Ejderhâ kıldı 'asâ'yı bî gümân
Kudret-i Hak'dur egerçi bî-gümân
Mûsâ dilinden olurdu ol hemân
Mûsâ'ya Hakk'dan virilmişti rızâ
Kim ne dilerse olaydı ol asâ
Evliyâyı sanma kim ol ser-serî
Her sözi söyler dilinde ser-serî
Gördüğü 'ilmdür Levh üzre yakîn
Söyledüğü anun iy sultân-ı dîn
Gördüğün söyleyene Hakk'dan günâh
Olmaya kim evliyâdur bî-günâh
Evliyâdur Hakk'ı her şeyde gören
Evliyâdan irdi hem Hakk'a iren)³²*

On Beşinci Bâb: Ol makâmı bildürür kim ol makâmda evliyâullah, cennet arzusundan geçer. Kaçan kim evliyâullah, Resûl Hazretinin mübârek rûhundan zâta müşâhid olurlar, dâimâ ol makâmda vücûdun fenâ kılur, ol demde eger sekiz uçmağı (cenneti) virseler kabûl eylemez. (Cennet o kimseye cehennem gibi görüne.) Zîrâ ol fenâ bulan vücûdda Allah'ın zâtî ilminden öyle zevk hasıl olur kim, ömrü oldukça tavr-ı akılda yürümez. Âlem halkı ana "delû" [veyâhut masrû' (sar'alu)] dirler. Ol fâriğdür âlemin varından geçer. Mecmû'-i eşyâda tasarrufu vardır ammâ sûret-i beşer(îsin)de dîvâne-şekilde yürür, kimesneye müsâhib (arkadaş) olmaz. (Kutb-i âlemdür, on sekiz bin

32.Parantez içine alınmış olan bu manzûme, basılı nüshadandır, bizim nüshamızda yoktur.

âleme cârîdür, andan ileru beşerin makâmı yokdur, vesselâm)³³.

On Altıncı Bâb: Makâm-ı Salât'ı bildürür kim (ne makâmdur), evliyâ namâzı nice kılur? Kaçan evliyâullah tekbîr getürseler, "Allahu ekber" deyicek Hz. Resûl'ün rûhunu görürler. Ol Rûh-i mübârek'e karşı dururlar. Yerde ve gökte Hak'tan gayri nesne görmezler. (Hak ile Hak olur), Kalblerinde tecelliyât-ı Hak'tan gayri nesne kalmaz. Ol kim sifata nazar idüp teveccüh ider, namaz kılur, ânun namazı namâz-ı zâhirîdür. Ve ol kim zâta nazar idüp teveccüh ider, namaz kılur, ânun namazı namâz-ı hakîkîdür, haslar namâzıdur. (Fikrsiz namaz oldur. Ol makâmda kılınur, gayri vakte kılınmaz). Evliyâ'nun namazı işbu vechiledür kim zikrolundi (ve's-selâm).

On Yedinci Bâb: Sâhib-i ma'rifetler makâmın bildürür kim ne makâmdur. (Ma'rifet dahî iki nev' üzerinedür. Birisi ilme'l-yakîn ehlinündür. Ammâ ilme'l-yakîn ehlinün ma'rifeti, ilm-i zâhirîdür. Anların sohbetleri sohbet-i 'âmmdur. Her söz kim söylerler, ol sözün hakîkatini bilmezler. Hemân "Hak Taâlâ kelâmında böyle buyurmuştur ve Hazret-i Risâlet böyle buyurmuştur ve meşâyih-i kibâr böyle buyurmuştur" dirler zâhirên ammâ hakîkati görmezler. Bunların gibi sâhib-i ma'rifetlere ehl-i istidlâldirler, ehl-i tahkîk dizezler, mahcûb oldukları için.

Ve birisi ayne'l-yakîn ehlinündür. Ayne'l-yakîn ehli anlardur kim Hak Taâlâ'nun kelâmının hakîkatini ve Hazret-i Muhammed'ün a.m. kelâmının hakîkatini ve kelâm-ı meşâyihun hakîkatini ayne'l-yakîn Levh-i Mahfûz'da görürler, okurlar. Hak Taâlâ'nın ma'rifeti için vücûda gelen tâliblere haber virürler ve anlara kim Hak Taâlâ'nun ma'rifeti için vücûda gelmemişdür, anlardan gizlerler. Zîrâ kim her kişinün aklı ol araya dek sülûk ide bilmez. Nitekim Resul Hazreti a.m. buyurur kim

"Kellimû'n-nâse alâ kaderi ukulihim."

Yani avâm-ı nâsâ akılları miktarınca söylen, diyu" buyurur. Pes bu hadîse nazar iderler ve Hazret-i Resûl aleyhisselâm(dan) şerm iderler [onun sırrını açıklamaktan utanırlar]. Ve Hak Taâlâ'dan korkarlar. Ma'rifetullah'ı her kişiye söylemezler. Bu ma'rifet, tertîb-i evliyâda olan velîleründür.)³⁴

Sâhib-i ma'rifet, evliyâ katında sâhib-i vilâyet degildür. Ma'rifet ilimdür, vilâyet ayndur. Sâhib-i ma'rifet, her şeyin sıfatın görür, hakîkatin görmez. Zîrâ her şeyde bir hakikat vardır, abes degildür. Sâhib-i (vilâyet), her şeyin hakîkatin görür. Ve hem evliyâullah katında hak budur kim bir şeyi bir şeye i'tikâd itse i'tikâd eden ve i'tikâd olunan mahbûbdur, sarîh budur.

33.Parantez içindeki basılı nüshadan alınmıştır, bizim nüshamızda yoktur.

34.Parantez içindeki kısım, basılı nüshadan.

(Ammâ geldük tertîb üzerine olan velîler kimlerdür zik idelüm. Evvel üçlerdür.) Üçler'in birisi kutbu'l-aktâb(kutubların başı)dur. İki tanıktur. Bu ikisinin birisi mürîd-i makbûldür. Kutub'dan sonra tahta ol geçer, bu on sekiz bin âleme hükm ider. Ve birisi yedilerdür kim kutb-i âlemün taht-ı yedinde (emrinde) olurlar, âlemde tasarruf iderler. Vaktâ kim kutb-i âlem, çâr anâsır libâsın bıraksa (kutub dört eleman giysisini bırakıp ölse) yedilerün birisi ol kutba halîfe olur. Ve birisi dahi ol tertîb üzerine olan velîlerün kırklardur. Anlar dahi sâhib-i tasarruflardur. Vaktâ kim yedilerün birisi anâsır libâsın bıraksa kırklarun birisi ol velînün yerine geçer. Ve birisi dahî üç yüzlerdür. Vaktâ kim kırklarun birisi anâsır libâsın bıraksa (ölse) üç yüzlerün birisi ol velînün yerine geçer. Ve birisi dahî binlerdür. Vaktâ kim üç yüzlerün birisi dahî anâsır libâsın bıraksa binlerün birisi ol velînün yerine geçer. Vaktâ kim binlerün birisi anâsır libâsın bıraksa bu âlem halkının bir kabiliyetlûsini ol velînün yerine geçirürler.)³⁵

Yedilerün birisi üçlere mürîddür. Kırklarun birisi yedilere mürîddür. Üçyüzlerin birisi kırklara mürîddür. Binlerin birisi üçyüzlere mürîddür. Âlem halkının birisi binlere mürîddür. Bu tertîb, tertîb-i evliyâ(velîler hiyerarşisi)dur.

On Sekizinci Bâb: Tevhîd nedür ve ne makâmdur, ânı beyân ider: [Tevhîd dahî iki kısımdur. Birisi âmmdur, ve birisi hâssdur. Ammâ) Tevhîd(-i 'âmm oldur kim sâlik, *lâ ilâhe illâllah* der, yani Tanrı'dan gayrı tanrı yoktur. Ammâ tevhîd-i ayne'l-yakîn öyle degüldür.) oldur kim mürîd, her şeyi (yerli yerinde görür. eyidür kim (der ki): "Bunların bir yaratıcısı vardır. Ammâ bunlardan münezzehtür. Ânun gibi yaratıcıdur kim bir dahî şerîki yoktur." der. Ammâ tevhîd ilm iledür, 'ayn ile degüldür. Bunun gibi olan tevhîde, tevhîd-i 'âmm dirler. Ve birisi dahî tevhîd-i hâssdur. Tevhîd-i hâss oldur kim sâlik, her şeyün hakikatini ayne'l-yakîn gördükten sonra terakkî ile bir makâma yetişür kim kelime-i tevhîdin hakikatini ayne'l-yakîn görür ve Tanrı'dan gayrı tanrı yoğ idüğün tahkîk ile bilür. Ol vakt gayrı eşyânun vücûdu, Hak Taâlâ'nun celle celâluhû vücûdundan mahv olur. Hemân Hak Taâlâ'nun vücûdu kalur. Zîrâ kim hakîkatte Hak Taâlâ'nun vücûdundan gayrı vücûd yoktur. Nitekim Resûl Hazreti aleyhisselâm buyurmuştur:

«التوحيد أن لا يري غير الله، لأنه ليس شيء في الحقيقة إلا الله»

Yani tevhîd, Tanrı'dan gayrı hiç bir şeyi görmemektür. Anın için hiç bir şeyin vücûdu yoktur, hakîkatte hemân Tanrı vardır. Ve dahî

«ليس في الوجود إلا الله»

35.Parantez içindeki açıklamalar, basılı nüshadan, Bizim Nûr-i Osmâniye nüshasında yoktur. Anlaşıyor ki Nûr-i Osmâniye nüshası, ötekilerden özettir. Belki Şeyh Hazretleri, eserini sonradan özetlemiştir. Çünkü üslûb, aynı üslûbdur.

Yani yoktur vücûtta (varlıkta) hiç bir şey, illâ Hak Taâlâ vücûdudur (Allah'ın varlığından başka bir varlık yoktur). Ancak sâlik, tevhîd-i hâssa kadem basıcak bu ittüğümüz hadîslerin hakikatini ayne'l-yakîn bilür ve anlar kim Hak'tan gayri kimesnenün vücûdu yoktur, hemân Hakk vücûdudur. Ol vakt âlim olur ve's-selâm.]³⁶

İşbu sıfatın bir hakikatı vardır, abes degüldür. Kesrete nazar ider, âlem olur. Zîrâ her şeyde bir hakikat vardır, hâlî degüldür. Kur'ân mu'cibiyle ki buyurur:

﴿إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ﴾

“O, her şeyi kuşatmıştır (her şey Allâh'ın bilgisi içindedir).”³⁷

Çünkü Hak Taâlâ'nın her şeyde ihâtası vardır. Mecnû-i şey'in hakikatı, Hak'dur. Tevhîd-i tâmm budur. Ammâ tevhîd-i sıfât oldur kim her şey bir isimle muttasıftur ve her isim müsemmâ'nun hakikatidir. Zîrâ ismün, müsem-mâsına tasarrufu geçer. Egerçi her âdem'de kesreti vardır, vahdeti dahî vardır. Ve her kesretin bir ismi vardır, her şeyde ma'lûmdur. Anlar kim tevhîd-i sıfâtı (sıfatlar tevhîdini) bildiler, “İsmün müsemmâsına tasarrufu hakikatdır” dirler. Egerçi zât münezzehtür, cemî'-i tenzîlten, ammâ hak budur kim kişinin zerrede dahli (rolü) vardır. Ammâ zâtla degüldür. Zîrâ zât-ı müteayyinesi hûd zâhirdür, zerreden münezzehtür.

Evet, her kaçan, kişinin zâtı gâib olsa zerre dahî mahvolur, görünmez. Egerçi her şeyde bir hakikat vardır, (o) Hak'tan hâlî degüldür. Ammâ zât münezzehtür. Mecnû'-i vücûd Hakk'undur, gayri yoktur. Ammâ vahdetin ilminde kesret (çokluk) mûndericdûr (birlik içinde çokluk vardır, çokluk birliğe dâhildir). (Bu Tevhîd makâmı) Ezeli, zâhiri ve bâtını görür. Hem ezeldür, hem ebeddür. Tevhîd-i hakîkî (gerçek tevhîd) budur. (Bu makâmda bulunan) Her şeyde bî hicâb (perdesiz olarak) zâta nazar ide, visâle yetişe, vuslat bula. Bu makâm, her şeyi kuşatmıştır (her şey Allâh'ın bilgisi içindedir). Bu makâmı kesb ide ki Kur'ân'da buyurur:

﴿فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾

“Nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zâtı) oradadır.”³⁸

Eşyâdan bir şey âna mâni' olup hicâb olmaya. Kendüsi temkîn (istikrar) bulmuş ola. Ol makâmlar evliyânundur.

36.Köşeli parantez içindeki bu îzâhlar da tamâmen basılı nüshadandır. Nûruosmâniye nüshasında yoktur. Nûruosmâniye'deki özet olan müteâkib kısımdır.

37.Fussilet: 54. Kitâb'ın orijinalinde âyet ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ﴾ şeklinde yazılmıştır.

Bir müstensih hatâsı olmalı.

38.Bakara: 115

Tevhîd-i sıfât (sıfatlar tevhîdi) ma'rifetdür. Tevhîd-i sıfâtı bilmekle velî olmuş olmaz. Tevhîd-i sıfât, her şeyin zâhirin görür, hakîkatin görmez. Eger eşyânın zâhirin gören velî olmak olursa hiç bir kimesne azâba müstahikk olmaz. Kur'ân mûcibiyle (gereğince) cennet ve cehennem dahî hakdur. Pes ma'lûmdur kim tevhîd-i sıfâtı bilmekle velî olmak olmaz; tevhîd-i tâmm'ı bilmeyince. El-hamdü lillâhi alâ'l-itmâmı ve'd-devâm (Kitâbı tamamlamayı nasîb eden ve devâmına da imkân verecek olan Allah'a hamdolsun)!

ÖZET VE DEĞERLENDİRME

A- Özetle sadeleştirme

Şeyh Akşemseddin Hazretleri bu eserinde özetle diyor ki:

Bir gün ilimle uğraşırken uyku bastırdı, gözlerime gaflet uykusunun bastırmasına üzüldüm de: “Ya Rabbi, bu gaflet uykusu neden gözlerimi aldı?” deyip ağladım. Tam bu sırada Hz. Peygamber, birkaç velî ile birlikte geldi, bana:

– Ey Hamza oğlu Muhammed! Aşık isen sevgiline kavuş. Senin gözlerinden akan yaşı biz Allah Taâlâ'ya sunduk. Bundan böyle seni berât ettirdik (suçlarından kurtardık) dedi.

Yanında bulunan velîler, mahcûb bir vaziyette dururken içlerinden uzun boylu birisi:

– Ey Allah'ın Elçisi, Hamza oğlu Muhammed'e velîlerin makâmlarını gösteriniz, dedi.

Allah'ın Elçisi, elini başımın üstüne koyar koymaz gözlerimden perdeler kalktı. Bu kitap içinde anlattığım makâmları gördüm, hayrân oldum, Peygamber Aleyhisselâm'ın ayağına düştüm. Peygamber Aleyhisselâm, üç kez: “Beni sıkıntıya sokma!” diyerek eliyle başımı kaldırdı. O olaydan sonra hayli zaman kalb gözüm açık olarak dolaşım. Sonra normal akıl düzeyine geldim, bu kitâbı yazdım. Burada yazdıklarımın tamâmı, Levh-i Mahfuz'da gördüklerimdir. Gördüklerimden bir harf dahi fazla yazmış değilim. Hattâ gördüklerimin tamamını dahi yazmadım. Ancak binde birini yazabildim. Çünkü Peygamber Aleyhisselâm bana öyle makâmlar gösterdi ki onları sözle anlatmak mümkün değildir. On sekiz bölüm üzere düzenlediğim bu Kitâba “Makâmât-ı Evliyâ=Velîlerin Makamları” adını verdim.

Birinci bölüm, mürşid ve mürîd hakkındadır. Bu tarîk (tasavvuf yolu), peygamberlerden evliyâyâ geçmiştir. Hiç kimse, varmak istediği yere mürşidsiz varmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber de “Benim mürebbim (eğiticim, yetiştiricim) olmasaydı, Rabbimi bilemezdim” buyurmuştur.

Mürşid, her şeyde kendi benliğini gören, her şeyde tasarruf etme gücü ve yetisi bulunan kişidir. *Mürîd* de bu yolun bütün aşamalarını geçen, kutupluk makâmı dışında, ulaşmadığı hiç bir makâm bulunmayan kişidir. Buna göre dünyâda mürşid tek olduğu gibi mürîd de tektir.

Fakat irşâd makâmına ayak basmadan mürşidlik taslayarak şeyh olduklarını iddiâ edenler, Allah katında utanmaz insanlardır. “*Benim velîlerim, benim kubbelerim altındadır, onları benden başka kimse bilmez*” kudsî hadîsinde belirtildiği üzere Allah’ın gerçek velîleri gizlidir. Bu mürşidlik taslayanlar, Cenabı Hakk’ı açık gözle her yerde hâzır bilmedikleri gibi, kendi varlıklarının hakîkatini de olduğu gibi bilmezler. Gözleri perdeli olduğu halde irşâd dâvâsında bulunur, kendilerini halka velî diye gösterirler. Eğer bunlar velîlik makâmına ayak basmış olsalar, irşâd dâvâsına kalkmaz, halk arasında kendilerini yüceltip Allah’dan uzak düşmezler. Evliyâ katında bu adamlar velî değil, tellâldır. Velîlerin sözünü satıp velîlik taslayarak halka şirin görünmek isterler. Bunların yaptığı alçaklıktır. Bunlar en alçak insanlardır.

Evliyâ ise, herkesten gizli kalan, Allah’ın hazînedarları olan insanlardır. Her bilgiyi bilirler. Ama zâhırde her kişiye, istediği şekilde olurlar. Herkes için uygun olanı yaparlar. Bundan dolayı velîler zamanlarında bilinmez. Bedeni görünür, bilinir ama hakîkati gizli kalır. Kimse onun gerçek hâlini bilmez. Çünkü onların hiç kimseye ihtiyâcı yoktur. Muhtâc olmayan kişi, Allah’ın sırlarını, kendisinin velîliğini halka yaymaz. Zaten bunların sırlarına kimse dayanamaz. Halk, bunların bildiklerinin zerresini duysa helâk olup gider.

İkinci Bölüm, velîliğin başlangıcını anlatır. Bu makâmda bulunan velîler, bütün eşyânın ilmini bilir, Allah’ın sıfatları ile sıfatlanırlar. İnsanın hangi aşamalardan geçerek insan olduğunu anlarlar. Eşyâ bilgisini bilmekten amaç insanın oluşumunu bilmektir. Fakat insanın oluşumunu bilmekle de tam olgunluğa erişilemez. Allah’ın kemâlinin sonu yoktur ki tam olarak bilinsin. Ancak velî kendi vücûdunu her şeyde görecektir bir makâma ulaşır. İnsan kendisini aynada görür gibi, velî de her varlıkta kendi vücûdunu görür. Çünkü âlem, insanın aynası hâline gelir. Aynı zamanda yirmi dört saatte, yirmi dört bin nefes içinde ne kudret bulunduğunu da bilir. İşte bu rütbeye yetişen, velîlik makâmına ayak basmış olur.

Üçüncü Bölüm, ikinci vilâyeti anlatır. Bu makâm, eşyâyı bilme düzeyinden geçip Muhammed’in rûhuna ulaşma ve kudret sâhibi olma makâmıdır. Peygamberler için bu makâm peygamberlik makâmıdır. Ancak şimdi peygamberlik kalktığı için, bu tasarruf makâmına velîler ulaşmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de kendi ümmetinin âlimlerinin, İsrâîloğlu peygamberleri gibi olduğunu belirtmiştir. Bu hadîste sözü edilen “âlimler” kelimesiyle, velîler kastedilmiştir. Çünkü peygamberlerin ulaştığı makama, velîlerden başka kimse

ulaşamaz.

Esâsen velîlik ve peygamberlik aynı ışıktan ibârettir. Bu ışık peygamber üzerine doğarsa o kimseye peygamber, velî üzerine doğarsa o kimseye velî denilir. Yalnız peygamberler, kendilerine doğan bu ışığı gistermek, velîler ise gizlemek zorundadırlar. Yani peygamberler, peygamber olduklarını duyurmak, velîler ise velî olduklarını gizlemekle yükümlüdürler.

Yalnız cezbe gücünün bastırmasıyla bazı velîler, istem dışı velîliklerini açığa vurabilirler. Bu meczûb insanlar dünyânın kutbunu görürler. Kutub, dünyâda olacak işleri onlara emreder, onlar da kutbun emrettiği şeyleri yaparlar.

Bu olgunluk düzeyine ulaşan kişi, dünyânın varına yoğuna aldırılmaz. Allah'tan başkasıyla ilgisi yoktur. Bu makâmda olanı kimse bilemez ve kimse ona "velî" demez, tersine "deli, dîvâne, sar'alı" derler. Allah'ın hazînelerinin gizli bulunduğu kimseler, bu sırları kimseye göstermezler. Sadece Hakk'ı bilmek üzere yaratılmış, kâbiliyetli kimselere gösterebilirler.

Dördüncü Bâb, fenâ makâmı hakkındadır. Bu makâmda bütün varlıklardan geçen velî, Hz. Muhammed'in rûhundan, Allah'ın zâtına bakar. Çünkü Hz. Muhammed'in rûhu, Allah'ın aynasıdır. O rûha bakan, hakîkat denizinde boğulur, kendi varlığından da geçer, kâmil insan olur. Başı ve sonu bulunmayan bu makâmdaki velînin vücûdundan yetmiş bin melek görüntü verir (bu zâtтан tecellî ve tasarruf eder).

Beşinci Bâb, hikmet makâmıdır. Bu makâmda bulunan yetişmiş kişilerin her biri, ilmin bir dalını geliştirmiş, eşyânın oluşum bilgilerine ulaşmışlardır. Lokman Hekim hikmeti ortaya çıkardı. Diğer filozoflar da onun hikmetinden başka bilgiler çıkardılar.

Lokman Hekim, sadece hikmet makâmında kaldı, daha ileri geçemedi. Çünkü yeterliği o kadardı.

Bazılarına göre kendisine Cebrâîl geldiği için Lokman peygamber, bazılarına göre de kendisine peygamberlik gelmediği için peygamber değildir. Fakat velîlere göre Lokman, velîliğin başlangıcında kalmıştır. Çünkü hikmet, velîliğin başlangıcıdır. Hikmet ile kastolunan da ihyâ (hayat verme, diriltme) bilgisidir ki buna *iksîr* denilir. *İksîr*, Allah'ın, ölüleri nasıl dirilttiğini, dirileri nasıl öldürdüğünü bilme gücüdür. Bu mertebe, velîliğin başlangıcıdır. Bu makâmda bulunan kişilerde gönül zenginliği oluşur. Ayrıca bu makâmda kabirlerde bulunanların hâlini görme (keşif) yetisine de ulaşılır.

Altıncı bâb, Hz. Âdem'in makâmını ve meşrebini anlatır. Âdem'in mazhâr ve meşrebi topraktır. Çünkü arzın bütün toprağının bileşiminden yaratılmıştır. Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini bildirdi. Âdem isimleri

bilmekle, o isimlerin arkasında bulunan varlıkları da bilmiş oldu. Çünkü ismin gösterdiği varlık, ismin içindedir. Bundan dolayı velîler de isimlerin gösterdiği tüm varlıkların bilgisine vâkıftırlar. Evliyânın bilmediği bir şey yoktur. İşin esasına bakılırsa, bütün eşyânın hakîkatinin, Muhammedî Rûh olduğu anlaşılır. Muhammed Rûhunun hakîkati de Hakk'ın kendisidir. Yüce Allah, varlıkları, çeşitli doğalarda yaratmıştır. Çünkü Âdem'den (yani insandan) başka hiç kimsede doğrudan Hakk'ın görüntüsü olma kâbiliyeti (yeteneği) bulunmamıştır. İnsanın doğası, Allah'ın zâtının görüntüsü olmaya elverişli olduğundan Âdem, bütün varlıkların aslı (kökeni) olmuştur. Âdem'in sûreti de Muhammed'in rûhundan meydana geldiği için Âdem, Allah'ın birliğini açıklamış ve Ezeli Kelâmı açığa çıkarmıştır. Allah'ın Âdem'i yaratmasından amaç, Hz. Peygamber'in, vücûduyla yücelere çıkması (mi'râcetmesi) ve bu âlemi ışıyla aydınlatması idi.

Yedinci Bâb, cezbe ehlinin makâmalarını açıklamaktadır. Cezbeliler, fenâ fillah makâmına mürşidsiz olarak varabilen kimselerdir. Bunlar, perdesiz bulundukları sırada Allah'tan taştan her şeyin ardında Allah'ın zâtını görürler. Artık akıl düzeyine gelmeyip o makâmda kalırlar. O makamda *Levh-i Mahfûz*'a bakıp onda yazılanları görüp okur ve gördüklerini de birtakım simgelerle söylerler. Söyledikleri olmuştur veya olacaktır. Ama onların rûmuzlu sözlerini akıl düzeyindekiler anlamazlar. Onlar, dipsiz bir denize daldıkları için kendilerinden başka kimseden hoşlanmazlar. Dünyâ yok olsa onların umurunda değildir. Bunların irşâdî riyâzet ve mücâhede (ibâdetlerle) ile değil, görme iledir (görerek gerçeğe erer veya erdirir)ler.

Bunlar, yetiştirmek istedikleri mürîdin hakîkatine bakar, eğer ma'rifete kabiliyetli ise bir bakışta onu uçurup makâmı aşırırlar. Eğer mürîd, bilgiye kabiliyetli değilse – ki bunlara gerçek değil, görünürde mürîd denilir– onunla ilgilenmezler, sadece onun inancı ölçüsünde ona himmet ederler ve onun istediği yerde bulunurlar, (hoşuna gidecek şekilde yaparlar).

Sekizinci Bâb, tasarruf makâmını ve bu makâm sâhiblerinin niteliklerini açıklar. Tasarruf sâhibleri iki kısımdır. Birincisi görünürdeki dünyâ yöneticileri olan sultanlar, krallar, vâlîler gibi insanlardır. Diğerleri ise bâtınî, görünmez yöneticilerdir. Bâtınî (görünmez) tasarruf sâhibleri ise çeşitli gruplara dahil olan velîlerdir. Bunların başında, yedi iklîme hükmeden *yediler* vardır. Yedi gezegen de bunların yönetimindedir.

Baş yönetici ise kutubdur. Kutub, *Levh-i Mahfuz*'a yazılan yazıları görüp yedi velîye bildirir. Bunlar da onun emrini uygular Allah'ın buyruğunu yerine getirirler. Evreni düzen üzere tutanlar bunlardır. Bunlar, Tanrı buyruğu olmadan bir çöpü bir çöp üzerine koymazlar. Bunlar dâima kutba bakarlar. Kutub da Allah'ın zâtının aynası olan Hz. Muhammed(s.a.v.)'in rûhundan

Tanrı zâtına bakar. Allah'ın zâtı, Hz. Muhammed'in rûhundan başka bir şeyden görünmez. Levh üzerine çizilen her ilim, Hz. Muhammed'in rûhunda görünür. Tasarruf sâhipleri, zaman zaman fenâ fillah makâmına varıp Hz. Muhammed'in rûhundan zâta bakarlar ve hemen dönüp Allah'ın izniyle yönetimlerini sürdürürler.

Dokuzuncu Bâb, kümmelî (tam olgunluğa ermişler) makâmını anlatır. Tam ermişler, Allah'ın aynası olan Muhammed rûhuna bakıp Hakk'ın zâtını görürler. Bu makâmdan hiç ayrılmazlar. Hz. Peygamber'in, "*dîdâr ehli*" dediği kimseler bunlardır. Bunlar, şekilde öteki insanlar gibi görünen, fakat içyüzlerini Allah'tan başka kimsenin bilmediği özel kullardır. Velî oldukları bilinmeyen bu kimseler, halk arasında gizli kalırlar. Bunlara "*Ehlullah (Allah adamları), efrâd (tekler, yalnızlar)*" denilir. Eşyânın sıfatı, bunlara perde olmaz. Yedi kat yerde ve yedi kat gökte onlara gizli bir şey kalmaz. Diledikleri anda doğuya, diledikleri anda batıya gidebilirler. Göz açıp yumma süresi içinde darda kalmışların imdâdına yetişirler.

Onuncu Bâb, Ma'sûk Makâmı hakkındadır. Bu makâm, Hz. Peygamber'in rûhunun makâmıdır. On sekiz bin âlem, Hz. Muhammed'in aşkına, yaratılmıştır. Çünkü yüce Allah, "*Ey Muhammed, sen olmasaydın, bu felekleri yaratmazdım!*" buyurmuştur. Dolayısıyla on sekiz bin âlem ve Hz. Muhammed'in rûhu, Allah'ın ma'sûku (sevgilisi) olmuş; bütün peygamberler, velîler hep Hz. Muhammed'in rûhunun nurundan yaratılmıştır. Demek ki Ma'sûk Makâmı, Hz. Muhammed'in rûhunun makâmından başka bir şey değildir. Âlemin kutbundan başka hiç kimse, Ma'sûk Makâmına ayak basamaz.

On Birinci Bâb, sülûk makâmı hakkındadır. Evliyâ katında sülûk dörttür.

1-Önce sâlik, kendi vücûdunda gizli bulunan bilgilere vâkıf olur.

2-Sonra eşyânın özelliklerini, doğasını, neye yaradığını bilir.

3-Daha sonra, astronomi ilmine vâkıf olur, yedi gezegenin seyir ve işlevini, bunların işlevi sonunda nelerin meydana geldiğini bilir. Bu bilgidен o kadar büyük bir haz duyar ki bazen zevkten sarhoş olur, güler, şaklabanlıklar yapar. Eğer meşreb (tarîkate özel bir yöntem ve görüş) sâhibi ise bu makâmı geçer, daha ileri gider. Ama meşreb sâhibi değilse bu makâmda kalır.

Bu makâm, Hz. İdrîs'in makâmıdır. Birçok velî bu makâmda kalmıştır. Bu makâmı geçen velî, kudret (iktidar) sâhibi olur. Fakat burayı geçemeyen, iktidar sâhibi değil, sadece müşâhede ehlidir (görür, gizli bilgilere vâkıf olur, ama onun yönetim gücü yoktur).

4-Felekler ve eşyâ ilmine tam vâkıf olan sâlik, bu kez Arş'a bakar, Arş'ın ululuğundan ve heybetinden hayret içinde kalır, aklı gider; yerde mi,

gökte mi olduğunu bilemez. Bu makâma “*Hayret Makâmı*” derler. Hakk’ın yardımıyla bu makâmda bulunan sâlik ğinâ (zenginlik) rütbesine erer. Âlemden zengin olur, yani Allah’tan başka hiç bir varlığa ihtiyacı kalmaz. Hz. Peygamber’in “*Nefsini bilen, Rabbini bilir*” sözüyle anlattığı duruma bu makâmda erilir. İşte bu makâmda sâlik, nefsinin ne olduğunu, varlığının hakikatini bilir. Çok kimse bu makâmda utancından ötürü vücûd giysisini bırakıp şehîd olur, şehîdler makâmına erer.

Bu makâmda varlık giysisini bırakmanın iki nedeni vardır: Birinci neden, ömrünün ancak o kadar olmasıdır. Diğer nedeni de kendisinin hakikati görününce dayanamayıp mahvolmasıdır. Esasen dünyâyâ gelişin amacı bu hâle ermek idi. Bu durum artsa onun zevki de artardı. Ama sâlik ondan ötesine geçemeyince Allah’ın dergâhına ulaşip hesapsız ve azâbsız şehîdler makâmına ermiş oldu.

Bu aşk makâmı öyle bir Harâm Evi(Beyt-i Harâm)dir ki orada ölen şehîd, öldüren gâzî olur.

On İkinci Bâb, Aşk makâmını bildirmektedir. Aşk makâmı, velîlerin, Hz. Muhammed’in rûhuna bakarak âşık oldukları ve aşkın bastırmasıyla hatâlı sözler söyledikleri makâmdır. Velîlerin, bu makâmda *zülüf* ve *hâl* (saç ve ben) söylemleriyle anlatmak istedikleri, Hz. Peygamber’in rûhunun güzelliğidir. Eğer bu dünyâ halkı, Hz. Peygamber’in nûrundan bir parıltı görselerdi, velîlerden başkaları hep helâk olurlardı. Bu makâmda bazı velîler, dış âlemden(fizik yüzlerde)ki güzelliğe bağlanır (herhangi bir insana âşık olur). Bu hal, riyâsız, gerçek aşktır. O sûrete baktıkça Muhammed nûrunu görür, aşkın baskısıyla her şeyi Muhammed nûruyla görmeğe, onunla “evet ve hayır” demeğe başlar. Çünkü o kişiye, o fizik güzellikten, Hz. Muhammed’in nûrundan bir parıltı görmüştür. O sevilen insan, kendisinde Muhammed nûrundan bir iz bulunduğunun farkında olmaz. Oysa ona âşık olan, onda tecellî eden Muhammed nûruna âşık olmuştur, fakat sevilen kişi, kendisinden neyin tecellî ettiğini bilmez de, kendi bireyinin sevildiğini sanır. Ama onu seven velî, o bireyin Muhammed Nûru’ndan ne derece büyük pay almış olduğunu bilir. O bireyde o Nûr’u gören kişi, âşık olup yalvarır.

Fakat bazı velîler de dış âlemdeki fizik güzelliğe bakmaz, dâima Tertemiz Rûh’a bakar, ona hayrân olup kalırlar. Onun rûhunu gören velîlerin akılları başlarından gider. Sonunda Hakk’ın yardımıyla didâra ererler (asıl sevgilinin yüzünü görürler). Çünkü Hz. Peygamber’in rûhu, Allah’ın aynasıdır. Ona bakan, Hakk’ı görür. Allah’ın zâtı, Hz. Peygamber’den başkasından görünmez.

Böylece, bu makâmda bulunan velîlerin namazda çok durmalarının sebebi anlaşılmaktadır. Mecnûn gibi, Ferhâd gibi dünyâ sevgililerine tutulan ünlü

âşıkların durumları bilinmektedir. Onlar dünyâ sevgililerine öyle takılıp kendilerinden geçerken, bütün güzelliklerin aslı olan Muhammed Nûrunu görenler, kendilerinden geçmezler mi? Gerek Yûsuf, gerek herhangi bir güzel olsun, bütün güzellerin güzellikleri, Allah'ın zâtından taşmış olan Hz. Muhammed'in nûrunun yansımasıdır. Bütün güzellikler o Nûr'un yankısıdır. Onun gibi bir güzelliğe hayrân olmak elbette doğaldır. Bu makamda kalan velîlere "Ehl-i dîdâr=dîdâr ehli" derler.

Hız. Peygamber'in rûhuna baktıkları için bu makâmda (doğrudan Hakkı görmezler) sadece Muhammed'in rûhuna bakarlar. Bu makâma "Aşk Makâmı" denilir. Bu makâmda olan velîler, aşkın bastırması yüzünden kendilerini helâk ederler, yahut din açısından yanlış sözler söylerler (de bu yüzden şerîat hükmünce cezâlandırılır). Muhammed şerîatine aykırı sözler söylemek, Mansûr'un hakkı değildir. Resûl Hazretinin rûhundan edeb etmeden bu tür sözler söyleyenleri, Hız. Resûl'ün rûhu, hemen hakîkat kılıcıyla vurup öldürür. Böylece onlar şehîdlik makâmına ererler.

On Üçüncü Bâb, dört elemanı ve bunların mazhârı olan peygamberleri belirtir. Allah dört eleman yaratmış, her elemanın özelliğini de bir peygamberde ortaya çıkarmıştır. Dört elemanın mazhârı olan peygamberler, Âdem, Nûh, Mûsâ ve İsâ peygamberlerdir. Bunların her biri, bir elemanın mazhârı (görüntüsü) olmuştur. Bunun nedeni de şudur: Âdem Peygamberin ilk kalıbı (bedeni) topraktan yaratılmıştı. Bundan dolayı o, toprağın mazhârı (görüntüsü) oldu. (Toprağın özelliği onda göründü). Nûh, suyun, Mûsâ ateşin, İsâ havanın mazhârı oldu. Bundan dolayı Âdem'de toprak özelliği, Nûh'ta su özelliği, Mûsâ'da ateş özelliği, İsâ'da hava özelliği baskın idi. Ama Hız. Muhammed'de dört eleman tam dengeli bulunuyordu. O, bu dört elemanın hepsinin mazhârı olmuş, (hepsinin özelliğini kendisinde dengeli biçimde taşımıştır).

Tasarruf sâhibinin bedeninde hangi eleman baskın ise zamanında o tür şeyler olur. Âdem Peygamber'in kalıbında toprak elemanı baskın olduğundan, o, toprağın mazhârı olmuştur.³⁹ Nûh Peygamber'in bedeninde sıvılık baskın olduğu için âlemi tûfana vermiştir. Eğer Nûh, dört elemanın mazhârı olsa, kızmaz, sıvılığın baskınıyla âlemi suya verip kendisini sorumlu duruma düşürmezdi. Fakat sonunda pişman olup istiğfar ettiği meşhurdur.

Mûsâ'da ateş elemanı baskın olduğundan o, çok kızgın idi. Bu yüzden peygamber olmadan önce Mısır'da adam öldürmüştü.

İsâ Peygamber'de hava elemanı baskın olduğundan ona "Allah'ın rûhu"

39. Herhalde toprak elemanının baskın olduğunu söylediği Âdem'in, bu özelliğinden dolayı çiftçilik yaparak toprağı işlediğini anlatmak istiyor. Yoksa Âdem'in toprağın mazhârı olmasının, kendisinde hangi özelliği ortaya çıkardığı husûsu pek anlaşılma-maktadır.

denmiştir. Rûh havâdan ibârettir (yani nefes) demektir. Ayrıca felek hesabına göre de İsâ adında havalık baskındır. Bundan dolayı İsâ, riyâzet ve ibâdet gücüyle göğe çıkmıştır. Çünkü hava yerde kalmaz, göğe çıkmadıkça karar bulmaz.

Fakat yüce Allah'ın, on sekiz bin âlemi vücûdundan yarattığı Hz. Muhammed'de dört eleman dengeli biçimde bulunuyordu. O, on sekiz bin âlemin aslıdır. Âlemler onun varlığında yerli yerine oturunca bütün elemanlar o vücûtta dengesini buldu. Hz. Muhammed'den başka hiç bir peygamberin dört yâri yoktu. Onun dört yâri, dört peygambere işâret olduğu gibi, dört elemanın da mazhârı idi. Hz. Peygamber bu dördünün kökenidir. Dört eleman Hz. Muhammed'den yaratılmıştır. İşte Hz. Muhammed'den yaratılan dört eleman, Hz. Muhammed'in dört Sahâbîsidir.

On Dördüncü Bâb, Müşâhede Makâmını açıklar. Müşâhede Makâmı, kişinin, Hz. Muhammed'in rûhuna baktığı makâmıdır. Bu makâmı olanlar, Allah'tan taşıp Levh üzerine çizilen her şeyi görüp bilirler, fakat söylemezler. Sadece tecellînin baskın olduğu sırada istem dışı söyleyebilirler. O cezbe halinde söylenen söz haktır. Söyleyenler de bunu istem dışı yaptıklarından ma'zurdurlar. Yüce Allah, korku ve üzüntüye uğramayacaklarını bildirdiği bu velîlerini, bu istem dışı sözlerinden ötürü sorumlu tutmaz. Ama bunlar, akıl düzeyine geldiklerinde, cezbe hâlinde söylediklerinden istiğfâr ederler. Velîler, Hz. Resûl'ün övünç duyduğu fakîrlerdir. Çünkü Hz. Peygamber "*Ben fakirlikle iftîhâr ederim*" demiştir.

Ayrıca velîler Kudret Makâmına da gelirler. Gerçi kudret Hakk'ın ise de önce peygamberlerden görünürdü. Şimdi ise velîlerden görünmektedir. Artık peygamberlik dönemi bitmiş, sadece velîlik kalmıştır. Ancak Hz. Muhammed'in peygamberliği, velîlerde velâyet şeklinde görünmektedir. Evliyâ'nın kudreti, Muhammed Rûhuna âittir. Onun ruhsal gücü, velîlerde görünmektedir. Resûl'ün rûhunu görenler, dünyâ arzularından geçerler. Fakat dîdâra ermedikçe cennet arzularından geçmezler. Beyt:

Evliyânın öyle gücü vardır ki dileseler taşa dil verirler.

Mûsâ'nın apaçık mu'cizesi, sopayı ejderhâ yaptı.

O kudret, aslında Mûsâ diliyle açığa çıkan Tanrı kudreti idi.

Allah'tan, Mûsâ'ya, dilediği zaman sopanın ejderha yapma yetkisi verilmişti.

Sopa onun dilediği şekle girerdi.

Evliyâyı, başı boş, düşüncesiz, gelişigüzel sözler söyleyen kimseler sanma.

Velîlerin söyledikleri, Levh üzerinde gördükleri kesin bilgilerdir.

Gördüğünü söyleyene Allah, günâh yazmaz. Onun için velîler günâhsızdır.

Hakk'ı her şeyde görenler velîlerdir.

Hakk'a erenler, velîler yoluyla ermişlerdir.

On Beşinci Bâb, velîlerin, cennet arzusundan geçtikleri makâmı anlatır. Velîler, Hz. Muhammed'in zâtından Allah'ın zâtını görme noktasına geldikleri sırada kendilerine sekiz cenneti verseler kabûl etmezler. Çünkü Allah'ta fenâ bulan kişide öyle bir zevk oluşur ki o kimse, ömrü oldukça akıl düzeyine gelmek istemez. İşte dünyâ halkı böylelerine "deli" veya "Sar'alı" derler. O kimse, dünyânın varından geçer. Her şeyde yaptırım gücü vardır ama insan düzeyinde deli şeklinde yürür, kimse ile ülfet eylemez. O, âlemin kutbudur, hükmü on sekiz bin âleme geçer. Ondan ileri bir makâm yoktur.

On Altıncı Bâb, Namaz Makâmı'nı, evliyânın nasıl namaz kıldığını anlatır. **Evliyâ tekbîr alır almaz, Hz. Peygamber'in rûhunu görürler, o mübârek rûhâ karşı dururlar.** Yerde ve gökte Hak'tan başka bir şey görmezler. Kalblerine sadece Hak tecellî eder. Sıfata bakarak namaz kılanın namazı zâhîrî namazdır (görünür namazdır, gerçek değil). Zâta yönelerek namaz kılanın namazı, gerçek namazdır. İşte velîler zâta yönelerek namaz kılarlar.

On Yedinci Bab, ma'rifet sâhibinin makâmını anlatır. Ma'rifet iki çeşittir. İlme'l-yakîn (öğrenme ile ulaşılan kesin bilgi), ayne'l-yakîn (görerek ulaşılan kesin bilgi). İlme'l-yakîn sâhiplerinin bilgisi zâhîrî ilimdir. O kimselerin sohbetleri, genel sohbettir. Söyledikleri sözün hakikatini bilmezler. "Allah böyle buyurdu; Peygamber böyle buyurdu, büyük hocalar böyle buyurdu" derler ama gerçeği görmezler. Bu tür bilgi sahiplerine "istidlâl (akıl yürütme ile sonuçlara varma) ehli" denilir. Fakat mânâ gözleri perdeli olduğu için bunlara "tahkîk ehli" denilmez.

Ayne'l-yakîn sâhipleri ise Allah kelâmının ve Hz. Peygamber'in sözlerinin hakikatini gözleriyle Levh-i MaHfûz'da görür, okurlar. Bu bilgileri, Allah'ı bilmek için yaratılmış olanlara söyler, bunun için yaratılmamış olanlara söylemezler. Çünkü bu bilgilere herkesin aklı ermez. Nitekim Peygamber Aleyhisselâm, "İnsanlara akılları erdiğince söyleyiniz!" buyurmuştur. Peygamber'den utandıkları, Allah'tan korktukları için Allah'a âit bilgileri herkese söylemezler.

Evliyâyâ göre ma'rifet sâhibi, vilâyet sâhibi demek değildir. Ma'rifet sâhibi eşyânın sıfatlarını görür, hakikatini görmez. Çünkü boş yere yaratılmış bir şey yoktur. Her şeyin bir hakikati vardır. Evliyâyâ göre bir şey, bir şeye inansa, inanan da, inanılan da hoştur. (Kimse gerçekten inancından ötürü kınanmaz.)

Velîler merâtibi (hiyerarşisi): Velîlerin başında **Üçler** bulunur. Üçlerden biri kutup, ikisi tanıktır. Bu tanıklardan biri makbûl mürîddir. Kutup ölünce yerine makbûl mürîd geçip on sekiz bin âlemi yönetir. Üçler'den sonra, kutbun emrinde olan **Yediler** gelir. Bunlar kutbun emrini uygularlar.

Kutup ölürse, Yediler'den biri ona halîfe olur (Oysa bir önceki cümlede Üçler'den olan mürîdin kutba halîfe olduğu söylenmişti Herhalde burada bir zühûl olmalı. Üçler'den biri, meselâ mürîd veya tanık ölürse, Yediler'den biri onun yerine geçer). Daha sonra **Kırklar** gelir. Bunlar da tasarruf sâibi kişilerdir. Kırklar'dan sonra **Üç Yüzler**, daha sonra **Binler** vardır. Kırklar'dan biri ölse, Üç Yüzler'den biri onun yerine geçer; Üç Yüzler'den biri ölse Binler'den biri onun yerine geçer. Binler'den biri de ölünce, halkın içinde kâbiliyetli birini onun yerine geçirirler.

Yediler'in birisi Üçler'in mürîdidir. Kırklar'ın birisi Yediler'in mürîdidir. Üç Yüzler'in birisi Kırklar'ın mürîdidir. Binler'in birisi Üç Yüzler'in mürîdidir. Halkın birisi de Binler'in mürîdidir.

On Sekizinci Bâb, tevhîd makâmını bildirmektedir. Tevhîd ikiye ayrılır. Biri genel tevhîd, biri özel tevhîddir. Genel tevhîd, Allah'tan başka Tanrı olmadığını söyleyip buna inanmaktır. Bilgi ile olan bu tevhîde Tevhîd-i 'Âmm (kamu tevhîdi) denilir. Ayne'l-Yakîn tevhîdi ise özel bir tevhîd, seçkinlerin tevhîdidir. Özel tevhîd, sâlikin, her şeyin hakikatini kesin biçimde gördüğü, Tanrı'dan başka Tanrı olmadığını kesin biçimde bildiği tevhîddir. Bu tevhîd düzeyinde yaratıkların varlığı, Yaratıcı'nın varlığında yok olur, yalnız Allah'ın varlığı kalır. Gerçekte Hakk'ın varlığından başka varlık yoktur. Nitekim Peygamber (s.a.v.): *"Tevhîd, Allah'tan başkasını görmemektir, çünkü gerçekte Allah'tan başka varlık yoktur"* buyurmuş ve: *"Allah'ın varlığından başka bir varlık yoktur."* demiştir. Ancak özel tevhîde ayak basan sâlik, bu hadîslerin hakikatini kesin gözle görüp bilir ve Hak'tan başka varlık olmadığını anlar.

Zîrâ her sıfatın bir gerçeği vardır. rastgele, anlamsız olarak yaratılan bir şey yoktur. Kesret (çokluk) gözüyle bakılınca bu eşyâ, âlem olur; hakât açısından bakılınca tüm varlıklar Hak olur. Çünkü hakîkati olmayan şey yoktur. Her şeyin hakîkati de Hakk'tır. Çünkü *"O, her şeyi kuşatmıştır."*⁴⁰ İşte tam tevhîd budur. Sıfatlar tevhîdinde her şeyin ayrı bir ismi vardır. Her isimde isimlenen mevcuttur. İsimler, isimlenenin hakikatidir. Çünkü isim, isimleneni etkiler. İsimlerde çokluk var ise de teklik de vardır. Sıfatlar tevhîdini bilenler, ismin, isimleneni etkilediğini söylerler. Zât, her türlü tenzîhten (eksikliklerden) uzak ise de kişinin zerrede dahi rolü vardır. Çünkü kişinin zâtı kaybolduğu zaman, zerre de kaybolur. Hakîkati olan her şeyde de Hakk vardır. Ancak zât münezzehtir. Bütün varlık, gerçekte Hakk'ındır. Yalnız bu birlikte çokluk da vardır. Bu tevhîd makâmında bulunan, ezeli, ebedi, görüneni ve gizliyi görür. Allah öncesiz, sonrasız, açık ve gizlidir. Bu makâm sahibi, her şeye perdesiz olarak bakar. *"Nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zâtı) oradadır."* âyetinin

hakikatini anlar. İşte gerçek tevhîd budur.

Sıfatlar tevhîdi bilgidir. Kişi Tam tevhîdi bilmedikçe, sadece sıfatlar tevhîdini bilmekle velî olamaz. Çünkü sıfatlar tevhîdi, görüneni görür, hakikati görmez. Eğer eşyânın sadece zâhirini görenler velî olsaydı, hiç kimse azâba girmezdi. Kur'ân uyarınca cennet ve cehennem de haktır.

A-Değerlendirme

Muhammed ibn Hamza, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki medrese sisteminde yetişip zamanın bilimlerini almış bir din bilgini ve hekîmidir. Dîni bilgileri aldıktan sonra devrin büyük velîsi Hacı Bayram'ın gözetiminde sülûkünü tamamlayıp icâzet almış, Fatih'in ma'nevî üstâzı olarak zaferin kazanılmasına katkıda bulunmuş bir velîdir. Fakat velî olmak, insanı ma'sûm kılmaz. Zaten ma'sûm insan da yoktur. Ancak peygamberler, tebliğde ma'sûm durlar. Peygamberlere gelen vahiyler, korunmuş olarak kendilerine ulaşır, onlara cin ve şeytân sözü karışmaz. Peygamberler de kendilerine gelen vahiyleri, hiç değiştirmeden çevrelerine duyururlar. Bunun dışında onlar da insandır, hatâ yapma potansiyeli onlarda da vardır. Tabî peygamberlerde hatâ potansiyelinin olması, bazı peygamberlerin hatâ yapmış olmaları, bütün peygamberlerin de mutlaka hatâ yapmış olmalarını gerektirmez.

Velîlere gelince vilâyet, insanı yanılgıdan, hatâdan kurtarmaz. Kesin keşif, bilgi kaynağı olsa da keşfin yanılmayacağı garantisi yoktur. Öyle ise bir velînin söylediği sözlerin veya yazdıklarının her kelimesinin kesin doğruluk ölçütü, Allah'ın Kitâbına uymasındır. Allah'ın Kitâbına uymayan sözler, kimin olursa olsun, bağlayıcı kanıt değildir.

Şimdi Akşemseddin Hazretlerine derin saygımızı vurgulamakla beraber bu kitâbında bazı kusurların, Kur'ân tevhîdine ters düşen bazı görüşlerin bulunduğunu da belirtmemiz gerekir.

Önce andığı hadîslerin pek çoğu zayıf, hattâ uydurmadır. Bu da Şeyhimizin, hadîs uzmanı olmadığı için tasavvuf çevrelerinde hadîs diye ağızlarda dolaşan sözleri eleştirmeden alıp aktardığını kanıtlar.

Bu Kitâbın temel düşüncesi, âlemin, Muhammed Nûru'nun bir açılımı; Muhammed Nûru'nun da Allah'ın zâtının bir açılımı olduğunu anlatmaktır. Her şeyin, Hz. Muhammed'in rûhunun veya nûrunun bir açılımından ibâret olduğu düşüncesi, tasavvufun temel kabûlü hâline getirilmiş olmakla beraber Kur'ânî bir kanıt ve temelden yoksundur. Hattâ bunun Kur'ân tevhîdine uymadığı da bellidir. Şimdi Tanrı'nın, Hz. Muhammed'in rûhunda açılıp âlemi vücûda getirdiği; Muhammed rûhundan Allah'ın görünmekte olduğu görüşü ile; Allah'ın, İsâ şeklinde bir insan bedenine girip dünyâya geldiği şeklindeki

Hristiyan görüşü arasında bir fark kalır mı? Hele “Evliyâ tekbîr alır almaz, Hz. Peygamber’in rûhunu görürler, o mübârek rûhâ karşı dururlar.” şeklindeki görüş, Hâşâ, Hz. Muhammed’i tanrılaştırmaktan başka nedir? Oysa Hz. Muhammed, kendisinin dâimâ bir insan olduğunu vurgulamış;

“Siz beni, Hristiyanların, Meryem oğlu İsa’yı abartmalı övmeleri gibi övmeyin. Sadece ‘Allah’ın kulu ve elçisi’ deyin.”⁴¹

buyurmuştur. Allah için namaza duran, Allah’tan başka hiç bir varlığı düşünmez, ibâdetini sırf Allah’a yapar. Araya başka bir varlık sokmayı Kur’ân şirk saymaktadır.

Gerçi şeyhimizin kastı, Peygamber’i putlaştırmak değil, onun rûhundan Allah’ı görmek ise de yine de bu söylem şirke yol açar ve Kur’ân’ın tevhîdine uymaz. Allah için ibâdete duran, araya hiç bir aracı sokmaz, başkasını değil, sadece Allah’ı düşünür. Kendisini dahi aradan çıkarmaya, unutmaya çalışır ki işte Allah sevgisinde yok olmak budur.

Hiz. Şeyhin, Onuncu Bâb’da: “On sekiz bin âlem, Hiz. Muhammed’in rûhu için yaratılmıştır. Bundan dolayı bütün varlıklar, Hiz. Muhammed’in rûhundan ibârettir. Allah, Muhammed’in rûhuna âşık olduğu için âlemleri yaratmıştır. Bütün peygamberler ve velîler Muhammed rûhundan yaratılmıştır...” anlamındaki sözleri ne Kur’ân’a, ne de Sünnet’e uyar. Kullanılan *levlâk* hadîsi uydurma olduğu gibi, “Varlıkları senin için yarattım, seni de benim için yarattım!” şeklindeki hadîsin de bir aslı yoktur.

Bu tür sözleri Hristiyanlar da, onlardan önceki toplumlar da kendi peygamberleri ve ulu kişileri için söyleyegelmişlerdir. Şimdi bu tür sözleri söyleyen önceki ulusları kınarken, bizim aynı mânâdaki sözleri bir hakikatmiş gibi inanç hâline getirmemiz, elbette Hiz. Muhammed’in tevhîd inancıyla bağdaşmaz.

Allah, cihânı, kimsenin hâtırı için değil, kendi isim ve sıfatlarını göstermek için yaratmıştır. Âlem, Hakk’ın isim ve sıfatlarının açılımından ibârettir. Bu varlıklar âlemini bir beşer temeline indirgeme yerine bütün varlıkların kaynağı olan Yaratıcıya indirgemek daha gerçekçi ve ma’kuldür. Asıl tevhîd, gölge varlıkları yok bilip Hakk’ı tek ve gerçek varlık bilmektir.

Akşemseddin Hazretleri, bilgilerini Peygamber’in himmetiyle gözünden perdelerin kaldırılmasıyla kendisine açılan gizli âlemden aldığını ve gördüklerinin sadece binde birini yazdığını söylüyorsa da söyledikleri yeni değil, Muhyi’d-dîn ibn Arabî’nin *Fusus*’unun baş tarafında söylediklerine benzer şeylerdir. Muhyi’d-dîn ibn Arabî de *Fusus*’un baş tarafında şunları söylüyor:

41. Buhârî, *Enbiyâ*: b. 48; İbn Hişâm, *Sîret*: 2/658; eş-Şifâ: s. 101

“Bil ki Hak bana, Âdem'den Muhammed(s.a.v.)'e kadar gelen bütün peygamberlerini bir meydanda gösterdi.” ona göre de yazdığı *Fusûs* Kitâbını, Hz. Peygamber (s.a.v.) 627 yılı Muharrem ayının son on gününde, yani kendisi 65 yaşında iken Şam'da kendisine vermiş ve faydalanmaları için bunu insanlara duyurmasını emretmiştir.⁴²

Şeyhin, âlemin dört unsur(eleman)dan oluştuğu, Âdem'de toprak, Nûh'ta su, Mûsâ'da ateş, İsâ'da hava elemanın baskın olduğu; Hz. Muhammed'de ise dört elemanın da dengeli biçimde bulunduğu⁴³ görüşü de şer'î bir delîlden yoksun olduğu gibi, gerçeğe de uygun değildir. Çünkü insan ve âlem, dört elemandan değil, yüzü aşkın elemandan yaratılmıştır. Bu dört unsur felsefesinin modası geçmiştir.

Şeyh'e göre, “Hz. Peygamber'in dört halîfesi, dört unsurun görünümüdür. Hz. Muhammed bu dördün kökenidir. Çünkü dört eleman Muhammed'in rûhundan yaratılmıştır.”⁴⁴ Bu görüş de sadece bir savdan ibarettir. Kimi Bud-da'yı, kimi İsâ'yı vs. âlemin aslı görürken, kimi de Hz. Muhammed'i âlemin aslı görmektedir. Aynı inanç şablonuna çeşitli uluslarda çeşitli kişiler oturtulmuştur. Bunlar hep zanlardır. Kur'ân'ın deyişiyle “*Zan, insanı gerçeğe götürmez.*”⁴⁵

Bununla beraber Şeyh Hazretleri son bâbda asıl tevhîd makâmını anlatmaktadır ki bu da eşyâyı düşürüp Hakk'ı tek bırakmaktır. “Kişinin varlığı kaybolunca zerreden küreye her şey kaybolur. Bütün varlık Hakk'ındır. Hak'tan gayri bir şey yoktur. Tekliğin bilgisinde çokluk gizlidir. Hak ezeldir, ebeddir, görünendir, gizlidir. İşte gerçek tevhîd budur.”⁴⁶ anlamındaki sözleri, Hâce Abdullah Ensârî'nin “cühûd”, yani Hak'tan başka her şeyin varlığını inkâr etmek, Hak'tan başka bir şey görmemek şeklinde tanımladığı tevhîde uymaktadır.

Şeyh Hazretlerinin de belirttiği üzere esâsen felsefe olan bu tür bilgileri bilmekle insan kemâle ulaşmaz. İnsanı olgunlaştıran, sevgi ile Allah'a bağlılıktır.

*Mahabbetten Muhammed oldu hâsıl,
Mahabbetsiz Muhammed' den ne hâsıl!*

Şâir demek istiyor ki: Hz. Muhammed'i Muhammedlik makâmına ulaştıran, Allah sevgisiyle yıllarca yaptığı ibâdet ve riyâzetleridir. Sevgi onu yüceltip

42. *Fusûsü'l-Hikem*, X. Fass, 1/110, Ebû'l-Afâ Affî neşri, Kahire, 1365-1946

43. Onüçüncü bâba bakınız.

44. Ondördüncü bâba bakınız.

45. Necm: 28

46. Onsekizinci bâb

Muhammed yapmıştır. İçinde sevgi bulunmayan insanın, Muhammed adını taşıması ona bir değer vermez.

Hekîmler Hiyerarşisi ile ilgili rivâyetlere gelince, bazı hadîs ve tasavvuf kitaplarında anlatılan, şeyhimizin ve birçok ünlü mutasavvıfın benimsemiş olduğu hiyerarşinin, Sünnet'ten sağlam bir temeli yoktur. Hadîşçiler, bu konuda rivâyet edilen hadîslerin, uydurma olduğu görüşündedirler. Şimdi bunları zikrelelim:

« خيار امتي في كل قرن خمسمائة. فالأبدال أربعون. فلا الخمسمائة ينقصون ولا الأربعون، كلما مات رجل أبدل الله من الخمسمائة مكانه »

Taberânî'nin zikrettiği bu hadîsin sahîh olmadığı söylenmiştir. Senesinde bilinmeyen bir kişi vardır. Şevkânî'nin, kitabını tahkik eden Abdu'r-Rahmân ibn Yahyâ, koyduğu notta bu bilinmeyen kişinin, Abdullah ibn Hârûn es-Sûrî olduğunu; hadîsi, Bûkaha Evzâ'î'den, o da Zührî'den, o da Nâfi'den, o da Abdullah ibn Ömer'den rivâyet ettiğini belirtmiştir⁴⁷.

Zehébî bu râvînin bilinmeyen bir kişi olduğunu, ebdâl hakkındaki haberin ise yalan olduğunu söylüyor⁴⁸.

İbn Hibbân da Ebû Hureyre'den merfû' olarak şu hadîsi rivâyet etmiştir:

« لن تخلو الأرض من ثلاثين مثل إبراهيم خليل الرحمن. بهم يغاثون، وبهم يرزقون، وبهم يعطرون »

Şevkânî, bu rivâyetin senesinde bir vaddâ' (uydurmacı) bulunduğunu belirtiyor⁴⁹. Bu uydurmacı, Abdu'r-Rahmân ibn Merzûk Ebû Avf olduğu söyleniyor⁵⁰. İbn Hibbân, Tarsus'ta oturan bu kişinin hadîs uydurmakta olduğunu, sadece eleştirme amacı dışında bundan söz edilemeyeceğini söylemiştir⁵¹. Zehebî, bu rivâyetin yalan olduğunu vurguluyor⁵². Fakat Hatîb-i Bağdâdî, Abdu'r-Rahmân ibn Merzûk'un sağlam olduğunu, birçok muhaddisten hadîs rivâyet etmiş bulunduğunu, 75 H. yılında, 93 yaşında olduğu hal-

47. *el-Favâidü'l-Mecmû'a fî'l-Ahâdîsi'l-Mavdû'a*: s. 245, dip not: 1

48. *Mîzânü'l-İ'tidâl*: 2/516

49. *Favâid*: s. 245

50. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*: 3/435, No. 1703; *Fevâid*: s. 245, not: 2

51. *Lisânü'l-Mîzân*: 3/435

52. Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*: 2/588-589. İbn Hacer, *Lisân'da* İbn Hibbân'ın bu rivâyetini zikrettikten sonra İbn Hibbân'ın, Abdu'r-Rahmân ibn Merzûk et-Tarsûsî ile, Abdu'r-Rahmân ibn Merzûk el-Buzûzî'nin farklı kişiler olduğunu söylemesini doğru bulmuyor, ikisinin aynı şahıs olduğunu, bu zâta yakıştırılan bu rivâyetin bâtil olduğunu (onun rivâyeti olmadığını), bu rivâyet hakkında "Yalandır" sözünün de İbn Hibbân'ın değil, Zehebî'nin değerlendirmesi olduğunu söylüyor (*Lisânü'l-Mîzân*: 3/435).

de öldüğünü; Dârekutnî'nin ise onun hakkında «لَا بَأْسَ بِهِ» Zararı yok” dediğini belirtmektedir⁵³.

Taberânî de İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak şu hadîsi çıkarmıştır:

إِنَّ اللَّهَ فِي الْخَلْقِ ثَلَاثُمِائَةٍ، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ آدَمَ، وَلِلَّهِ فِي الْخَلْقِ أَرْبَعُونَ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ مُوسَى، وَ لِلَّهِ فِي الْخَلْقِ سَبْعَةٌ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ إِبْرَاهِيمَ، وَلِلَّهِ فِي الْخَلْقِ خَمْسَةٌ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ جِبْرِيلَ، وَلِلَّهِ فِي الْخَلْقِ ثَلَاثَةٌ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ مِيكَائِيلَ، وَلِلَّهِ فِي الْخَلْقِ وَاحِدٌ قَلْبُهُ عَلَى قَلْبِ إِسْرَافِيلَ. فَإِذَا مَاتَ الْوَاحِدُ أَبْدَلَ اللَّهُ مَكَانَهُ مِنَ الثَّلَاثَةِ، ثُمَّ هَكَذَا بَاقِيَ الْأَعْدَادِ إلخ»

Şevkânî, bu hadîsin senedinde mechûl (bilinmeyen) kişiler bulunduğunu belirtiyor⁵⁴. Bu mechûl kişiler Abdu'r-Rahmân ibn Yahyâ el-Edmî, ile Osmân ibn Amâra'dır. Bunlardan biri, bu hadîsi uydurmuş olmakla suçlanmaktadır⁵⁵

Zehebî, Osmân ibn Amâra'nın aktardığı bu rivâyetin yalan olduğunu vurguladıktan sonra benzerî bir rivâyet zikrediyor:

Sungur Halebî-İbnu's-Sâbûnî-Selefî-İbn Eşte-Muhammed ibn Alî el-Hâfız-Ebûbekr Muhammed ibn Abdullah ibn İbrâhîm el-Bezzâr-Ahmed ibn Muhammed ibn Bekr ibn Yûnus el-Müeddib-Abdu'r-Rahîm ibn Yahyâ el-Edmî-Osmân ibn Amâra-Muâfî ibn İmrân-Süfyân-A'meş-İbrâhîm-Es-ved-Abdullah (ibn Mes'ûd) yoluyla Peygamber'in şöyle dediği bize anlatıldı:

«إِنَّ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ ثَلَاثُمِائَةٍ، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ آدَمَ، وَلَهُ أَرْبَعُونَ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ إِبْرَاهِيمَ، وَلَهُ سَبْعَةٌ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ مُوسَى. وَلَهُ ثَلَاثَةٌ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ جِبْرِيلَ، وَوَاحِدٌ عَلَى قَلْبِ إِسْرَافِيلَ. فَإِذَا مَاتَ الْوَاحِدُ أَبْدَلَ اللَّهُ مَكَانَهُ مِنَ السَّبْعَةِ إِلَيَّ أَنْ قَالَ: وَإِذَا مَاتَ وَاحِدٌ مِنَ الثَّلَاثُمِائَةِ أَبْدَلَ اللَّهُ مَكَانَهُمْ مِنَ الْعَامَّةِ فِيهِمْ يَحْيِي وَيَمِيتُ»

Yeryüzünde Allah'ın üç yüz kulu vardır ki kalbleri, Âdem kalbi gibidir (yani onlar Âdem meşreb ve karakterindedirler) O'nun kırk kulu da vardır ki kalbleri, İbrâhîm kalbi; yedi kulu vardır ki kalbleri Mûsâ kalbi; üç kulu vardır ki kalbleri Cibrîl kalbi; bir kulu vardır ki kalbi İsrâfîl kalbi üzeredir. (Kırklardan) Biri ölünce Allah, onun yerine yedilerden birini getirir. (Böyle sıraya göre atama olur) En sonunda (Peygamber) şöyle demiş: Üç Yüzlerden biri ölünce Allah onların yerine halktan birini getirir. Allah bu insanlarla diriltir ve öldürür (yaşatma ve öldürme işlevini bunlar aracılığı ile yapar).”

Zehebî Osman'ın bu rivâyetini kaydettikten sonra: “Allah bunu uyduran

53.Hatîb, *Târîhu Bağdâd*: 10/274-275, No. 5390

54.*Fevâid*, s. 246

55.*Fevâid*, s. 246, not: 1

kişiyi kahretsin!” diyor ve ekliyor: “Bunu Ahmed Hüseyinik et-Teymî de, Muhammed ibn el-Ezher’den, o da Abdu’r-Rahîm (ibn Yahyâ)’dan aktarmıştır.”⁵⁶

İbn Adî de Enes’ten şu rivâyeti çıkarmıştır:

«البدلاء اثنان وعشرون بالشام، وثمانية عشر بالعراق الخ»

Bu rivâyet, uydurma bir nüshadan (metrûk, yalancı, habîs diye nitelenen Alâ ibn Zeydel’den) alınmıştır. Taberânî, Hallâl, İbn Asâkir, Ebû Nuaym de başka bir yolla bunu Enes’den çıkarmışlardır.

Taberânî’nin senedinde mecrûh olan Alî ibn Saîd vardır⁵⁷. İbn Asâkir’in “*Târîh*”inde bu söz⁵⁸, Katâde’den rivâyet edilirse de, orada Peygamber ve Enes’in söylediği zikredilmez. Ayrıca senedi de zayıftır. Hallâl’in senedinde de bilinmeyen kişiler vardır. İbnu’l-Cevzî, “Bu seneddeki isimlerin birbirinden rivâyeti düzgün değildir.” demiştir. Bu da senedin monte olduğu kanısını uyandırmaktadır. İbn Mâce’nin *Sünen*’inde de bu senedle başka bir hadîs vardır. Onun senedinde ise mechul bir kişi olan Abdullah ibn معقل vardır.

Hâsılı, tüm rivâyetler illetlidir.

Suyûtî’nin *el-Leâli*’sinde, Ebdâl hadîsinin hasen senedle Hz. Alî’den rivâyet edildiği zikredilmektedir. Ancak İbn Asâkir, senedin munkatı’ olduğunu söylemiştir⁵⁹.

Taberânî, bu rivâyeti, Ubâde ibn Sâmit’ten hasen senedle ve Avf ibn Mâlik’ten; Sülemî, *Sünenü’s-Sûfiyye*’de Muâz’dan; Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdir*’de, Ebû’d-Derdâ’dan; İbn Hibbân *Du’afâ*’da, Hallâl *Kerâmâtü’l-Evliyâ*’da Ebû Hureyre’den çıkarmışlardır. İbn Hanbel, Müsned’inde bu rivâyet metninin bir kısmını zikrettikten sonra “Bu konuda başka bir söz (zincir) de vardır ama münkerdir” demiştir⁶⁰.

«فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ أَرْبَعُونَ عَلَى خُلُقِ إِبْرَاهِيمَ، وَسَبْعَةٌ عَلَى خُلُقِ مُوسَى، وَثَلَاثَةٌ عَلَى خُلُقِ عِيسَى، وَوَاحِدٌ عَلَى خُلُقِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَهُمْ عَلَى مَرَاتِبِهِمْ سَادَاتُ الْخَلْقِ»

“Bu ümmet içerisinde kırk kişi İbrâhîm meşrebi üzerinde, yedi kişi Mûsâ meşrebi üzerinde, üç kişi İsâ meşrebi üzerinde, bir kişi de Muhammed (s.a.v.) meşrebi üzerinde bulunur. Bunlar mertebelerine göre insanların efendileridir.”⁶¹

56. *Mîzân*: 3/50

57. Bkz. *Lisân*: 4/231

58. 1/285

59. *Târîh*: 1/278

60. Şevkânî, *Fevâid*: s. 246-249

61. Bkz. *Hatmu’l-evliyâ*: 344-346

Bu son hadîsin devâmında belirtildiğine göre: Bunlar ile yağmur yağdırılır, Allah bunlar vasıtasıyla belâyı savar ve bunların yüzü suyu hürmetine insanları rızıklandırır.

Şevkânî, son hadîs hakkında: “Ahmed ibn Hanbel’in *Kitâbu’z-Zühd*’ünde, bu hadîsin İbn Abbâs’ın sözü olarak zikredildiğini” söylüyorsa da⁶² ben göz attığım *Kitâbu’z-Zühd*’de bu esere rastlayamadım, herhalde gözümden kaçmış olmalıdır.

Ahmed ibn Hanbel de *Müsned*’inde, Hz. Alî’den “Ebdâl” hakkında şu rivâyeti çıkarmıştır:

Şureyh ibn Ubeyd’in anlatımına göre Irak’ta bulunan Hz. Alî, Şamlılara lâ’net etmesini isteyenlere demiş ki: “Ben Peygamber(s.a.v.)’in şöyle dediğini işittim:

«الأبدال يكونون بالشام وهم أربعون رجلا كلما مات رجل أبدل الله مكانه رجلا يُسقي بهم الغيث و ينتصر بهم على الأعداء و يُصرفُ عن أهل الشام بهم العذابُ»

“Ebdâl, Kırk kişidir, Şam’da bulunurlar. Bunlardan biri ölünce Allah onun yerine bir başka adam atar. Onlarla yağmur yağdırılır, düşmanlara karşı onlardan yardım alınır ve onlar yüzü suyuna Şam halkından azâb kaldırılır.” (İbn Hanbel, *Müsned*: 1/112)

Şevkânî’nin, derlediği görüşlerden, hadîsin sahîh olduğu düşüncesi ağırlık kazanmakta ise de kanâatimize göre bu ve benzeri, hadîsler Kur’ân’ın tevhîd inancına ve gaybı Allah’tan başka kimsenin bilmeyeceğini vurgulayan Kur’ân âyetlerine aykırıdır. Kişi haberleri üzerine i’tikâd kurulamaz.

Şevkânî, فتى nin *Mevzû’ât*’ında rivâyet için “Sahîhtir, dilersen mütevâtir olduğunu dahi söyleyebilirsin” dediğini zikrediyor⁶³.

Hadîs sahîh kabûl edilse dahi Hakîm-i Tirmizî, aynı anda bütün velîlerin bu hiyerarşide bulunacağı ma’nâsında olmayıp, kırk kişinin gitgide inkırâz bularak bire ineceğini kıyâmete yakın gelecek son velînin (Hâtemu’l-Evliyâ’nın) en büyük velî olacağını söylüyor⁶⁴. Fakat ondan sonra gelenler şu hiyerarşiyi yerleştiriyorlar:

Ebû Osmân diyor ki: “*Budelâ* (ebdâl) kırk kişidir, *Umenâ* yedi kişidir. *Hulefâ* üç kişidir, *Kutub* bir kişidir. Velîlerin imamı olan *Kutub*, bütün velîleri bilir ve yönetir. Ama kendisini kimse bilmez ve yönetmez. *Hulefâ* olan üç kişi de *Yediler*’i bilir ve yönetir. *Yediler* de *Kırklar*’ı bilirler. Fakat *Kırklar*,

62.Bkz. Muhammed Alî eş-Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmû’a fî l-Ahâdîs’l-Mavdû’a*, s. 249, Kahire, 1380/196

63.a.g.e., s. 249.

Yediler'i, *Üçler*'i ve *Kutub*'u bilmezler, ancak ümmet arasında bulunan diğer velîleri bilirler. Diğer velîler de *Kırklar*'ı bilmezler.

“Şayet *Kırklar*'dan biri ölürse ümmet arasında bulunan velîlerden biri onun yerine getirilir. *Yediler*'den biri ölürse kırklardan biri yerine getirilir. *Üçler*'den biri ölürse *Yediler*'den biri yerine getirilir. Sayıda tek, fakat yaratıkların sayısına denk olan *Kutub* ölürse yerine *Üçler*'den biri getirilir. Bu, Allah'ın izniyle kıyâmete kadar böyle sürer.”⁶⁴

Özetle: Fethin ma'nevî mi'mârları, Osmanlı'nın yön vericileri olan bu büyük insanları okuyup onlardan feyz almak gerekir. Fakat okurken onların söylediği söz kalıplarına değil, rûhuna bakmak gerekir. Gerçekten velî olduğuna inandığımız bu insanların, kusursuz olduklarını, ağızlarından çıkan, kalemlelerinden düşen her kelimenin kesin gerçek olduğunu söylemek hatâlı olduğu gibi, onların eserlerinde görülen bazı kusurlardan ötürü onlardan kuşkuya düşmek de hatâdır. Bazı yanılmaz keşif ve ilhâmları olmakla beraber, onların, çevreden aldıkları fikirlerle yoğrulduklarını, o düşüncelerin, zaman zaman rû'yâlarını süslediğini, kendilerine ilhâm şeklinde de görünebildiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Velî olmak, kişiyi hatâsız yapmaz. Nasıl ki Peygamber olmak da tümüyle insanı hatâsız yapmaz ise.

Onların eserlerini saygı ile okuruz. Ama Kur'ân'a açıkça ters düşen veya Kur'ân ile bağdaşmayan sözlerini kabûl etmek zorunda değiliz. İnsanların düşünceleri, kendilerini bağlar. Herkes için bağlayıcı olan Kur'ân'ın emirleridir. Ayrıca Peygamber'in yaşayış tarzıdır. Bu büyük insanların söz kalıplarını değil, genel yaşayış tarzlarını örnek alıp, onların temel düşüncelerinin rûhundan yararlanmamız, onları tanrılaştırmadan ve dışlamadan, ölçülü biçimde onların eserlerinin rûhundan yararlanmamız gerekir. Allah, ruhlarını şâd, bize de yardım eylesin, âmîn!

64. *Hakâik*, vr. 67a, Selim Ağa, No. 77